INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD

Forskning och kunskapsutveckling

Svenska kyrkans materiella kulturarv 2015–2022

Eva Löfgren & Maria Nyström

GÖTEBORGS UNIVERSITET

INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD

Forskning och kunskapsutveckling

Svenska kyrkans materiella kulturarv 2015–2022

Eva Löfgren & Maria Nyström

GÖTEBORGS UNIVERSITET

© EVA LÖFGREN & MARIA NYSTRÖM 2024
ISBN: 978-91-88101-08-2 (digital version)
ISSN: 1101-3303
Tillgänglig på internet via Göteborgs universitets publikationer GUPEA samt via *Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet* http://conservation.gu.se

Arbetet har finansierats med KAE-medel avsedda för nationella projekt och genomförts i samverkan med kyrkokansliet, Svenska kyrkan Uppsala.

Innehållsförteckning

Inledning **4**

Avgränsningar och begrepp 5

Forskning och kunskapsutveckling 2015-2022 ..... **6**

Kulturvetenskaper 6

Kulturvård 10

Arkeologi, historia och museologi 15

Religionsvetenskap, teologi och religionssociologi 18

Arkitektur, konsthantverk, landskapsarkitektur och geografi 20

Naturvetenskap och teknik 21

Kungl. Vitterhetsakademien och Riksantikvarieämbetet 22

Museer, stift, församlingar och andra kunskapsförmedlare 23

Angränsande projekt, genom forskningsråden 27

Forskning om religiösa kulturarv - en internationell utblick 28

Slutsatser **31**

Forskningsmiljöer och aktivitet 31

Innehållsligt fokus och frågor 32

Publiceringsformer 34

Reflektioner 34

Referenser **37**

Bilaga 1 Projekt som rör Svenska kyrkans materiella kulturarv

Inledning

Översikten har genomförts vid Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, på uppdrag av och i samverkan med kyrkokansliet i Uppsala. Arbetet utgör en fortsättning på den översikt som presenterades 2014 (Persson mfl. 2014). Syftet är att identifiera, beskriva och diskutera den forskning och kunskapsuppbyggnad om Svenska kyrkans kulturarv som har producerats vid lärosäten/i akademiska miljöer under åren 2015-2022.

Bakgrunden till arbetet är Svenska kyrkans behov av att överblicka och ge riktat stöd åt forskning och kunskapsutveckling som gagnar vården av det kyrkliga kulturarvet.[1] År 2017 färdigställdes ett *Nationellt program för kunskapsutveckling om det kyrkliga kulturarvet*, som syftar till att skapa bättre förutsättningar för en "långsiktig strategisk och vetenskaplig kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvsområdet" (Svenska kyrkan 2017, s.5). Fyra kunskapsområden pekas ut som särskilt betydelsefulla: *kyrklig kulturarvsförvaltning*, *utveckling av konservering, hantverk och material*, *klimat och miljö för långsiktigt bevarande*, samt *användning och tillgängliggörande.* Programmet följer villkoren för kyrkoantikvarisk ersättning och grundar sig därutöver på kyrkans egna omvärldsanalyser. Inte minst framstår slutsatserna som formuleras i rapporten *Ett rum öppet för alla* (Svenska kyrkan 2013) som viktiga för både tillkomsten och innehållet i programmet. Att styra insatserna mot områden där behoven bedöms vara som störst, och att säkra kvaliteten på de projekt som genomförs, är viktiga motiv. Projekten ska vila på vetenskaplig grund, och ha som mål att förbättra den kyrkoantikvariska praktiken.

Vikten av kompetens och adekvat kunskapsunderlag har betonats av staten i flera sammanhang. I *Det kyrkliga kulturarvet* (Regeringsskrivelse 2019), konstaterar regeringen att även om utvecklingen under senare år har varit positiv är det viktigt att "Svenska kyrkan i samverkan med andra kulturarvs- och kunskapsinstitutioner även fortsättningsvis arbetar aktivt med kunskapsutveckling kring restaurering, vård och underhåll, liksom om det kyrkliga kulturarvets historia utifrån nya perspektiv." (s.23).

Översikten bygger på en systematisk genomgång av aktuella projekt och publikationer. Sökningar har gjorts i svenska och internationella databaser (sökord kyrk*, church* och begravning*), i universitetens och institutionernas forskningspresentationer och i forskningsrådens och andra större medelsförvaltares beviljade anslagsfördelning. Den omfattar i första hand forskningsresultat, men tar också upp studentarbeten och pågående projekt. Några internationella nedslag görs i syfte att ge perspektiv på den svenska forskningens inriktning och luckor. De internationella exemplen är valda med målet att visa på några parallella projekt, men framför allt på sådan forskning som inte förekommer i den svenska kontexten.

[1] Behovet av kunskapsunderlag beskrivs utförligt i Svenska kyrkans Nationellt program för kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet (s. 4). Programmet beslutades 2017 och reviderades 2020 (version 1.1)

I likhet med tidigare forskningsöversikt har vi valt att först presentera projekten och publikationerna ämnesvis, för att avslutningsvis reflektera över innehållsmässigt fokus. Antologier återfinns under den projektledande institutionen och publikationer som tillkommit genom Kungl. Vitterhetsakademiens och Riksantikvarieämbetets försorg behandlas under en särskild rubrik. Det gör även sådana som museer, stift och församlingar står bakom. Den avslutande analysen, som reflekterar över forskningens innehåll, ställer det svenska forskningsläget i förhållande till internationella strömningar. Den diskuterar också forskningsläget med utgångspunkt i de fyra områden som pekas ut i Svenska kyrkans nationella program för kunskapsutveckling samt i de av regeringen utpekade kunskapsbehoven.

Många av titlarna som refereras i texten finns idag tillgängliga via internet. Av platsskäl har vi valt att endast inkludera länkarna till avhandlingar, licentiatuppsatser och studentarbeten. Slutligen återfinns en tabell över pågående och avslutade projekt i bilagan.

Avgränsningar och begrepp

Översikten utgår från den definition av "kyrkligt kulturarv" som förmedlas dels i Svenska kyrkans texter, dels i de regeringsskrivelser som behandlar frågan om kyrkoantikvarisk ersättning och utgår från de kyrkliga kulturminnen som omfattas av 4 kap. kulturmiljölagen. Därmed tar den upp arbeten som behandlar kyrkobyggnader, kyrkotomter, begravningsplatser och kyrkliga inventarier. Den berör immateriella aspekter som är tydligt knutna till det materiella kulturarvet men omfattar inte forskning om liturgi, kristna högtider eller andra former av religiösa praktiker.

Det kyrkliga kulturarvet representerar ett fält med många kunskapsaktörer inom och utanför akademin och Svenska kyrkan. Några är disputerade forskare, andra bygger kunskapen på mångårig erfarenhet av arbete med kyrkobyggnader och/eller föremål. I översikten har vi valt att inkludera publikationer och andra forskningsresultat som oavsett institutionell tillhörighet och akademisk anknytning bedöms vila på metodiska studier.

För att en publikation ska räknas som vetenskaplig ställs vanligtvis krav på att författaren redogör för sina frågeställningar, liksom för tidigare forskning, tillämpade metoder och källmaterial. Därtill krävs att texten har bedömts av sakkunniga, oberoende referenter innan den publiceras. En del texter som tas upp i översikten är populärvetenskapliga, de vilar på systematiska studier men saknar den vetenskapliga publikationens form. Andra texter redovisar redan kända forskningsrön men gör det på nya sätt i syfte att nå en större publik. Vi har valt en inkluderande hållning i syfte att ge en så bred bild av fältet som möjligt.

Forskning och kunskapsutveckling 2015-2022

Kulturvetenskaper

Institutionen för konstvetenskap, Uppsala universitet

Konstvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, där Textilvetenskap och Kulturvård Campus Gotland ingår, bedriver omfattande forskning om det kyrkliga kulturarvet. Forskningen som utgår från ämnet konstvetenskap behandlar till stor del kyrkobyggnadernas och föremålens tillkomst, upphovspersoner och historiska betydelse. Förutom enskilda projekt fortgår seminarieverksamheten inom *Forum för forskning om de kyrkliga kulturarven* (FFKK), som startade sin verksamhet 2011. Syftet med FFKK är att främja forskning om de kyrkliga kulturarven, det vill säga inte bara Svenska kyrkans, och att erbjuda en gemensam mötesplats för de många olika aktörer som verkar inom fältet. Att det idag går att medverka på seminarierna via digital teknik, öppnar för fler deltagare.

Projektet ”Medeltidskyrkornas modernisering” drevs inom FFKK:s ramar av Anna Elmén Berg som även är verksam som byggnadsantikvarie vid Piteå museum. Projektet utmynnade i en bok med samma namn (Elmén Berg 2017a). Arbetet handlar om 1900-talets restaureringar av medeltida kyrkor i övre Norrland och tar avstamp i åtta kyrkor i Luleå stift. Analysen utgår från begreppen modernitet och modernism, vilka styr undersökningen av hur praktiska behov möter restaureringsideologi och historiesyn. Arkitekterna ges mest plats, men Elmén Berg skildrar också Byggnadsstyrelsens arbete och förändringar i lagstiftning. Hon beskriver ärendegången som församlingarna underställdes när deras kyrka skulle restaureras eller byggas om under första hälften av 1900-talet. Kyrkornas omvandling, eller modernisering, behandlas utifrån såväl lokala förutsättningar som tidens restaureringsideologier. Studien undersöker också hur restaureringarna har betraktats av eftervärlden.

Jakob Lindblad har under perioden bidragit till den åttonde publikationen om Uppsala domkyrka (Anéer m.fl., 2015) och därutöver arbetat med en historik om dokumentation-, forsknings- och publiceringsföretaget “Sveriges kyrkor”. I inledningen till Forskningsföretaget Sveriges Kyrkor: organisation, utgivning, arkiv beskriver han att publikationen grundar sig på Riksantikvarieämbetets uppdrag att för Antikvarisk-topografiska arkivets räkning ställa samman en historik och översikt över projektets arkivsamling (Lindblad 2022, s.11). Med utgångspunkt dels i de okatalogiserade handlingarna, dels i muntliga uppgifter som lämnats av tidigare medarbetare, redogör han för företagets verksamhet och organisation över tid, samt beskriver arkivets olika delar och förtecknar medarbetare, lokaler, publikationer, förlag och tryckerier.

I *Åboms kyrkor Arkitekten Johan Fredrik Åbom och 1800-talets kyrkobyggnadsverksamhet* tar Inga Lena Ångström-Grandien hjälp av ritningar, fotografier och handlingar för att

analysera hur olika överväganden och beslut formade arkitektens verk (Ångström-Grandien 2021).

Eva Lindqvist Sandgrens fokus är medeltida konst och hon har under perioden var projektledare för det omfattande, tvärvetenskapliga projektet ”Multisensoriska perspektiv på det senmedeltida Vadstena kloster” som bekostades av Vetenskapsrådet och pågick 2016-2021. Projektet kombinerar studier av den materiella miljön med studier av kulturarvets immateriella aspekter. Målet är att genom samverkan och med hjälp av ny teknik förstå hur den medeltida klosterkyrkan ”gestaltades, ljöd och upplevdes av besökaren” (Vetenskapsrådet u.å). Det bedrevs som ett samarbete mellan forskare vid lärosätena Uppsala, Lund, Linné och Catholic University of Leuven i Belgien som också samarbetat med företaget Brekke och Strand Akustik AB, specialiserade på rådgivning inom akustik. Resultaten återges bland annat i artikeln “Historically Based Room Acoustic Analysis and Auralization of a Church in the 1470s” (Autio m.fl., 2021) som beskriver processen för att skapa en historisk akustisk modell av kyrkan, och analyserar rummets historiska akustiska egenskaper.

Kulturarvssyn och kulturarvsförvaltning står i centrum för Henrik Lindblads avhandling *Kyrkliga kulturarv i en ny tid - Samlade studier och reflektioner* som lades fram 2023. Med ett tydligt metaperspektiv och avstamp i tidigare erfarenheter som kulturarvssamordnare vid Kyrkokansliet och stiftsantikvarie i Skåne, undersöker Lindblad hur han själv har varit med och format synen på det kyrkliga kulturarvet, hur hans perspektiv har förändrats över tid och påverkats av andra skeenden inom kulturarvsfältet.

Bland artiklarna i avhandlingen kan nämnas “Auktoriserade kyrkliga kulturvärden. Analys av en utvärdering av kyrkokaraktäriseringar utförd 2007-2010” (2021a), där Lindblad använder kritisk diskursanalys för att förstå svenska kyrkokaraktäriseringar och deras mottagande. I artikeln “Ecclesiastical Heritage as a Human Right” (2021b) analyseras kyrkligt kulturarv ur ett rättighetsperspektiv baserat på kyrkokaraktäriseringar och internationella styrmedel inom kulturarvsfältet. Artikeln “Caroli Church. A Resource for Urban Regeneration?” (Lindblad m.fl., 2022) beskriver och analyserar processen för nyanvändning av en avsakraliserad kyrka, i förhållande till hur kulturhistoriska värden och närliggande lagstiftning tolkas.

Anna Nilsén har sedan 1970-talet forskat, och i både svenska och internationella sammanhang publicerat texter om kyrkoarkitektur och -måleri, i synnerhet det senmedeltida. Tillsammans med Herman Bengtsson (Upplandsmuseet) står hon bland annat bakom den fjärde volymen om Uppsala domkyrka som gavs ut 2010. År 2016 bidrog hon till antologin *Re-forming texts, music, and church art in the Early Modern North* (red. Lehtonen och Kaljundi) med ett kapitel om kyrklig konst och arkitektur under den svenska reformationen. Här framhåller hon att den rimligaste förklaringen till varför inga nya landsbygdskyrkor uppfördes under reformationen är att de flesta socknar redan hade rymliga stenkyrkor som väl

svarade mot den nya liturgins behov. Det som krävdes, skriver Nilsén, var smärre förändringar i inredningen (s.266).

Inom textilvetenskap, som vid sidan om konstvetenskap och kulturvård utgör en av institutionens tre avdelningar, pågår projektet ”Broderade föremål från Vadstena kloster” (Berit Wallenberg Stiftelse) som drivs av Eva Lindqvist Sandgren och Ingela Wahlberg. Det har resulterat i artikeln “Det broderade relikvariet i Linköpings domkyrka” (Sandgren och Wahlberg 2018). Genom att analysera relikvariets material, ornament och ikonografi drar författarna slutsatser om föremålets attribution och datering.

Två konstvetenskapliga studentuppsatser rör kyrkobyggnader, Segerbäck (2019) *Från frikyrka till replokal: En byggnadshistorisk studie över Baptistkyrkan i Ludvika* och Appelkvist Larsson (2021) *”HVAD HON GUDS HUS HAR GIORDT KAN DETTA CHOR BÄST VIISA”: Kyrkorummet och adlig manifestation i Ösmo och Sorunda socknar.* En kandidatuppsats i textilvetenskap rör kyrkliga textilier, *Profan dräkt i kyrklig skrud: Ett förslag till analysmetod för identifiering av profan dräkt återbrukad i mässhakar* (Holmgren 2022).

Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet

Pernilla Rasmussen vid avdelningen för modevetenskap, ansvarade för projektet ”Textilier och dräkt i biskop Peder Winstrups grav” 2016-2021 som bland annat resulterat i artikeln “Shirts for life and eternity in the grave of Bishop Peder Winstrup (1605–1679)” (Rasmussen 2022). Forskningen behandlar de välbevarade linneplagg från sent 1600-tal som återfanns i biskop Winstrups grav. Linneplagg från perioden utgör ett ovanligt källmaterial och kan ge ny kunskap om textiler och begravningsriter. I artikeln analyserar Rasmussen konstruktion och sömnadsdetaljer ur ett dräkthistoriskt perspektiv.

Cecilia Hildeman Sjölin vid avdelningen för konsthistoria och visuella studier forskar på medeltida bildmaterial, framför allt kalkmålningar. Hennes intressen rör relationen mellan bild, text och rum och hon anlägger ofta ett performativt perspektiv (Hildeman Sjölin 2017). I en artikel från 2018 beskriver hon förhållandet mellan bild och kyrkorum i en ikonografisk analys av Sankt Kristoffermotivet i Vamlingbo kyrka (Hildeman Sjölin 2018a). I “Senmedeltidens sakrala rum: växtornamentik och betydelse” behandlas på vilket sätt ornamentiken samspelar med kyrkorummet och hur det kan tolkas ikonografiskt (Hildeman Sjölin 2018b).

Jonas Nordin vid avdelningen för bokhistoria forskar bland annat om klosterbiblioteket i Vadstena. I artikeln “Hur stort var klosterbiblioteket i Vadstena?” (Nordin 2021), använder han arkivmaterial och tidigare forskning för att beräkna hur många volymer biblioteket i Vadstena klosterkyrka innehöll under sin storhetstid.

Institutionen för kultur och estetik, Stockholms universitet

I avhandlingen *Bebådelsebilder: Om bildbruk under medeltiden* år 2010 undersöker Mia Åkestam vid avdelningen för konstvetenskap medeltida bilder av bebådelsen såsom de förekommer i kyrkokonst, dopfuntar, kyrkliga textilier och andra liturgiska föremål. Åkestam har därefter fortsatt forska om svensk medeltid och det kyrkliga kulturarvet. I projektet "Palatset i Vadstena - plats, rum och närvaro" undersöker hon Vadstena som profant och religiöst centrum och hur den omvandlas från kungapalats till birgittinskt kloster. Den studerade tidsperioden är 1200-talets mitt till 1400-talets slut (Åkestam 2017).

Gotlands romanska stenskulpturer står i centrum för Evert Lindkvists avhandling från 2015, *Gotlands romanska stenskulptur. Visuella budskap i sten* (Lindkvist 2015). Avhandlingen är indelad i en historiografisk del och en del som erbjuder nya tolkningar av ett antal medeltida stenskulpturer. Lindkvist verkar i en medeltidshistorisk tradition inom konstvetenskap, men kritiserar också äldre tolkningar och indelningar av det medeltida materialet. Hans egna tolkningar frångår idén om individuella mästare, och han gör i stället en stilistisk indelning i olika grupper.

År 2017 disputerade Margareta Ridderstedt, tidigare verksam som antikvarie vid Riksantikvarieämbetets textilenhet, med avhandlingen *Vackert och värdigt: liturgiska textilier från svenska ateljéer 1880 - 1930* (Ridderstedt 2017). Arbetets syfte är att presentera och undersöka "svenska liturgiska textilier tillverkade mellan 1880 och 1930, med fokus på orsakssammanhang och uttryck, detta dels genom att visa mångfalden hos textilföremålen och lyfta fram några mer konstnärligt påkostade textiluppsättningar, dels genom att presentera de konstnärer som utformat dem och de hantverkare som utfört dem." (Ridderstedt 2017, s.15). Med utgångspunkt i föremålsdokumentation och arkivstudier redogör Ridderstedt för tidens beställare och upphovspersoner och analyserar textiliernas estetiska uttryck och idémässiga kontext. I appendix redovisas biografiska uppgifter om textilkonstnärerna, och kyrkor med textilföremål listas.

Musikvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet

Kyrkomusikens historia är ett forskningsområde som under den studerade tidsperioden har beviljats stora anslag. År 2018-2019 genomfördes projektet "Swedish Liturgical Music Sources (SweLiMuS): En onlineportal för liturgiska musikhandskrifter i Sverige c.1520-c.1820", som leddes av Mattias Lundberg och finansierades av Riksbankens Infrastruktur för forskning. Syftet var att kartlägga, vetenskapligt katalogisera, digitalisera och onlinepublicera svenska liturgiska musikhandskrifter. Portalen SweLiMuS (Uppsala universitet 2023) utgör projektets viktigaste resultat. Att handskrifterna här föreligger sorterade och tillgängliggjorda innebär en stor tillgång för all kyrkomusikhistorisk forskning framöver. En omfattande bibliografi över texter som har med källmaterialet att göra finns också att tillgå via portalen.

År 2020 påbörjades projektet "Kyrkomusik i Sverige: från medeltid till nutid" med stöd från KVHAA, Svenska kyrkan, Birgit och Sven Håkan Ohlssons stiftelse samt Riksantikvarieämbetet. Projektledare är Lars Berglund (Musikvetenskap, Uppsala) och Anders Jarlert (Kyrko- och missionsstudier, Lund) men fler forskare medverkar i arbetet. Enligt presentationen på Svenska kyrkans hemsida anlägger projektet en socialhistorisk ansats och behandlar "spänningsfältet mellan kyrkomusik som kulturellt fenomen och dess religiösa funktion och mening" (Svenska kyrkans projekt 2023).

Romanska och klassiska institutionen, Stockholms universitet

Latinforskare Christina Sandquist Öberg ingick i det tvärvetenskapliga forskningsprojekt "Albertus Pictor – målare av sin tid" som genomfördes vid Stockholms universitet i början av 2000-talet och var ett samarbete mellan konst- och språkvetare. Därefter fortsatte Sandquist Öberg med projektet "Senmedeltida textskatt i uppländska kyrkor", vars resultat redovisas i boken *Senmedeltida textskatt i uppländska kyrkor: samtliga bevarade språkband med kommentarer och analyser* (2017). Här dokumenterar och analyserar hon den uppländska kyrkokonstens latinska textrader.

Antologin *Coins in churches: Archaeology, money and religious devotion in medieval Northern Europe* (Gullbekk mfl. 2021) är ett resultat av forskningsprojektet "Religion and Money: Economy of Salvation in the Middle Ages" som leds gemensamt av Oslo Universitet/Kulturhistorisk museum, och finansieras av Norges forskningsråd (Norges forskningsråd Prosjektbanken 2023). Texterna utgår från fynd av mynt i kyrkor, och diskuterar pengars roll i det kyrkliga livet under medeltiden. De omfattar numismatik kyrkoarkeologi och -arkitektur och innehåller flera kapitel som utgår från svenska kyrkor. Här kan nämnas Nanouschka Burströms "Building for Glory. Coins in the houses of the Lord in Gränna and Arby, Sweden" (Burström 2021), som behandlar hur mynt i småländska 1200-talskyrkor kan kopplas till byggprojekt och till praktiker vid särskilda religiösa högtider. Henrik Klackenbergs "Coin finds, coin use – a medieval round church" (Klackenberg 2021), utgår från fynden för att rekonstruera arkitektur och praktiker i en riven medeltida kyrka.

Kulturvård

Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet

Det mångdisciplinära forskningsprojektet "Hur blev Svenska kyrkan ett nationellt kulturarv?" (Vetenskapsrådet 2014 - 2017) som beskrevs i tidigare översikt, har genererat ett flertal publikationer efter att projektet avslutades 2019. Dess övergripande syfte var att begreppsligt identifiera, beskriva och förklara den process som gjorde det möjligt att definiera det materiella kyrkliga kulturarvet som ett nationellt sekulärt kulturarv, oberoende av religiös kontext. Resultaten redovisas i en antologi (Hillström mfl. 2017), en avhandling (Nyström 2021) samt tio vetenskapliga artiklar som behandlar olika aspekter av det kyrkliga

kulturarvets (Harding 2015; 2018, 2019; Löfgren 2017a, 2017b, 2020; Löfgren och Wetterberg 2019; 2020; 2023; Nyström 2021).

Antologin *Alla dessa kyrkor Kulturarv, religion och politik* (Hillström mfl. 2017) innehåller sexton kapitel som är ordnade utifrån tre teman: 1) utblickar mot Europa 2) staten, Svenska kyrkan och kyrkobyggnaderna 3) Svenska kyrkor i förändring. I inledningen skriver redaktörerna att antologin tar sats i den nya kyrkopolitiska och kyrkoantikvariska regim som inrättades med relationsförändringen kyrka–stat år 2000, och sätter in dess förvaltnings- och finansieringsförhållanden i ett europeiskt och historiskt sammanhang. Flera kapitel behandlar särskilt statens och Svenska kyrkans gemensamma ansvar för kyrkobyggnaderna och belyser dess innebörd och konsekvenser. Andra viktiga teman är övertalighet i teori och praktik, möten mellan sekulära och religiösa värden, relationen mellan kyrka och stat samt kyrkobyggnadsförvaltningens långa tidsperspektiv.

Den första delen inleds med en översikt över situationen i Europa (Lindblad & Löfgren 2017) och därefter presenteras jämförande studier av kyrkobyggnadernas status och förvaltning i Norge (Sørmoen 2017) respektive i England (Wetterberg 2017) i Frankrike (Löfgren 2017) och i Italien (Mellgren 2017). Den andra delens fyra omfattande kapitel behandlar den politiska och ideologiska upptakten till relationsförändringen, och bygger på en närläsning och tolkning av 1900-talets statliga utredningar inför relationsförändringen (Beckman; Harding; Hillström a; Lindblad & Wetterberg 2017). I den tredje delens sex kapitel presenteras mer närgångna studier av kyrkobyggnader och de olika aktörernas relation till och hantering av dagens situation. Försäljning av kyrkobyggnader, (Löfgren 2017) kyrkor som byggts om för att fylla fler funktioner (Persson; Nyström & Stenberg 2017) och församlingars olika hantering av frågan om pastoral övertalighet (Hillström 2017b) är exempel på aspekter som studeras i den sista delen. Religionssociologen Madeleine Súltan Sjökvist avslutar med en text som diskuterar relationen mellan religiösa och kulturhistoriska intressen. Hon tar sin utgångspunkt i Nacksta kyrka, Sundsvall, där ett konstverk blev föremål för förhandling när en katolsk församling köpte den lagskyddade 1960-talskyrkan.

I avhandlingen *Managing Ecclesiastical Heritage – Transformation of Discourses, Roles and Policy in Sweden* (2021), som också var kopplad till *Hur blev Svenska kyrkan ett nationellt kulturarv?*, utgår Maria Nyström från två utvecklingsprojekt kopplade till svenska kyrkor, och undersöker hur aktörer från kulturarvsfältet och från Svenska kyrkan förhåller sig till det kyrkliga kulturarvet och dess förvaltning och utveckling. Fallstudierna analyseras också i förhållande till övergripande förändringar i kulturarvspolicy och politik och används för att dra slutsatser om vissa generella tendenser inom kulturarvsfältet.

I en del av projektet undersökte Eva Löfgren det kyrkliga kulturarvets innebörder genom kyrkor som har brunnit och återuppbyggts (Löfgren 2017b; 2020; Löfgren & Wetterberg 2021). Artikeln "Reconstruction as Enchantment Strategy: Swedish Churches Burnt, Rebuilt and Rethought" tar avstamp i Skaga respektive Södra Råda för att diskutera

återuppbyggnadens funktion och konsekvenser (Löfgren 2020). Med Jane Bennets begrepp ”enhantment strategies”, beskriver hon hur aktörerna, genom rekonstruktionerna, omdefinierar platserna som både minnesplatser och platser för framtida liv. Berättelserna om det förflutna, det kollektiva minnet och enskilda människors personliga minnen blandas med förväntningar på framtiden. Återuppbyggnaden blir en strategi för gemenskap och meningsskapande, och representerar ett slags troshandling utan tydligt religiöst innehåll eller intention.

Löfgrens och Wetterbergs kapitel “The Church Building as a Practiced Duality of Religion and Heritage” i antologin *The Religious Heritage Complex: Legacy, Conservation and Christianity* (Isnart & Cerezales 2020) utgår från branden i Katarina kyrka för att diskutera relationen mellan Svenska kyrkan och den professionella kulturmiljövården. Det de benämner den praktiserade dualiteten handlar om hur aktörerna, i konsensus snarare än konflikt, hanterar kyrkobyggnadernas förflutenhet och roll som både kulturarv och plats för religionsutövning.

De medeltida kyrkobyggnaderna, som under lång tid har format ett särskilt forskningsområde, utgör en viktig källa till kunskap eftersom det finns få skriftliga källor om tidsperioden. Gunnar Almevik använder digitala tekniker för att fördjupa kunskapen om olika aspekter av det medeltida kyrkobyggandet (Almevik & Westin 2020; Almevik, Parmsten & Sjöholm 2021). I fallet med gotländska Hemse avfotograferades det byggnadsmaterial som hade förvarats på Historiska museet sedan början av 1900-talet, när det hittades under golvet på den yngre kyrkan. Det fotograferade och digitaliserade materialet använde Almevik och Westin i en källkritisk digital rekonstruktion av Hemse stavkyrka, vilken kunde ställas mot det förslag som Emil Ekhoff presenterade 1904 (Almevik & Westin 2020a; 2020b).

I sin avhandling *Interpretations of old wood: figuring mid-twelfth century church architecture in west Sweden* tar arkitekten Kristina Linscott avstamp i fem västgötska kyrkor för att med “byggnadsarkeologiska metoder och arkeologisk teori [...] skapa nya tolkningar av arkitektur i arkeologisk byggd miljö” (Linscott 2017, s.183) i allmänhet och 1100-talets kyrkoarkitektur i synnerhet.

Linscott ägnar sig särskilt åt de orörda takstolarna. Det gör också Robin Gullbrandsson, antikvarie på Västergötlands museum som under lång tid har arbetat med medeltida kyrkotak (Gullbrandsson 2015; 2016; 2017; 2020; Gullbrandsson mfl. 2021). Som samverkansdoktorand lade han 2023 fram licentiatuppsatsen *Hidden carpentry. Investigations of Medieval Church Roofs in Västergötland and Northern Småland* där han fördjupar kunskapen om svenska tidigmedeltida takstolar. En slutsats är att de västgötska kyrktakstolarnas konstruktion tyder på stort utbyte av kunskaper och färdigheter mellan Norden och andra delar av Europa.

Gullbrandsson medverkar också i det pågående projektet *Västergötlands kyrkor – digitalisering och forskning på de kyrkliga kulturarven* som finansieras av medel från Svenska kyrkan (KAE, Nationella projekt) och är ett samverkansprojekt mellan Västergötlands museum och Geologiska institutionen, Lunds universitet.

Charlotta Hanner-Nordstrand, fram till sin pension universitetslektor i kulturvård, var projektledare för arbetet med *Kyrkans föremål: beskrivande lexikon* som publicerades i bokform 2015 (Hanner Nordstrand 2015). Lexikonet bygger på samverkan mellan forskare i kulturvård och konstvetenskap och yrkesverksamma konservatorer. Författarna samarbetade under projektets gång med en referensgrupp inom Svenska kyrkan. Under 2022 - 2023 pågår arbetet med att digitalisera lexikonet i syfte att öka tillgängligheten och underlätta användningen. Arbetet innebär också en översyn av befintliga sakord i lexikonet.

Samverkansdoktoranden Lars Nylanders avhandlingsprojekt anknyter till viss del till kyrkobyggnader (Institutionen för kulturvård 2023). Undersökningen handlar om 1700-talets inredningsmåleri på landsbygden i Hälsingland och använder bland annat måleri i kyrkobyggnader som källmaterial.

Som beskrevs i den tidigare översikten bedriver institutionen hantverksvetenskaplig både forskning, kunskapsutveckling och -förmedling som utgår från kyrkobyggnader. Flera av projekten drivs inom ramen för det nationellt centrat för kulturmiljövårdens hantverk, Hantverkslaboratoriet (HL), vars verksamhet i ett uppbyggnadsskede finansierats med stöd från Svenska kyrkan, i samarbete med universitetet, Riksantikvarieämbetet och Statens fastighetsverk. Svenska kyrkan nationella nivå stöder sedan 2021 kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet genom årliga utlysningar av medel från den nationella ramen av den kyrkoantikvariska ersättningen. Hantverkslaboratoriet har flera pågående projekt i samverkan med kyrkliga enheter och andra aktörer som finansieras på detta sätt.

Återuppbyggnaden av Södra Råda gamla kyrka, som invigdes i juni 2023, har genomförts som en processuell rekonstruktion och inneburit undersökningar av medeltida byggnadsteknik och hantverksmetoder (Almevik & Melin 2015; 2017; Locrantz 2022). Jonny Eriksson använder kyrkobyggnader som fallstudieobjekt och laboratorium i sin forskning om krympsprickor i puts (Eriksson 2019; Eriksson & Karlberg 2016). I avhandlingen visar han på samband mellan upparbetning och lagring av våtsläckt subhydraulisk kalk och en ökad frekvens krympsprickor i puts. Användbarheten av nysläckt kalk, som skulle innebära en minskad frekvens av krympsprickor, prövades i en putsrestaurering av en medeltida kyrka med goda resultat.

Som titeln anger är *Handledning för dendrokronologisk provtagning i kyrkobyggnader* (Lindblad 2021) en konkret handbok som vänder sig till alla som förvaltar det kyrkliga kulturarvet. Boken har tagits fram av Linda Lindblad vid Hantverkslaboratoriet på uppdrag

av Svenska kyrkan. Syftet är att förklara hur dendrokronologisk metod kan tillämpas på ett varsamt sätt i kyrkliga miljöer och därigenom stödja en god och varsam praktik.

Arja Källboms forskning om färg på plåt (2018; 2021) och tjära på trä (2015) handlar inte heller primärt om Svenska kyrkans kyrkor, men resultaten är direkt tillämpliga på kyrkobyggnaderna och kunskapen av stor betydelse för förvaltningen. HL har till exempel producerat föreläsningsfilmer på temat färg på plåt i vilka kyrkotak återkommer som exempel (Hantverkslaboratoriet 2023).

Vid HL pågår också projektet "Småskalig framställning och förmedling av furutjära" som finansieras via Riksantikvarieämbetet och Svenska kyrkan (KAE, Nationella projekt). Projektet bygger på ett samarbete mellan Hantverkslaboratoriet, Linköpings stift och Västerås stift. Syftet är att genom arkiv- och litteraturstudier och praktiska försök undersöka möjligheterna till lokal produktion av furutjära. Avsikten är att också bidra till förståelsen av vad som kännetecknar tjära av god kvalitet. Projektet har hittills resulterat i tre tematiska webinarier och en workshop i Arvika (maj 2023).

HLs projekt om det gröna kulturarvets hantverk bör också nämnas. I "Utvecklande skötsel av kulturhistoriskt värdefulla parker och trädgårdar" var häckar ett viktigt undersökningstema. Det resulterade bland annat i skrifterna S*kötsel av historiska trädgårdar: Klippta lövbärande häckar* (Nyman-Nilsson m.fl., 2018) och *Skötsel av historiska trädgårdar: Granhäckar* (Westerlund och Nilsson 2018), som båda avses kunna tillämpas på kyrkogårdar och begravningsplatser.

Flera studentuppsatser har haft kyrkligt kulturarv som undersökningsobjekt, en majoritet av dem fokuserar på traditionella bygghantverk (Engelmark 2019; Fondin 2019; Andersson 2020; Grimmer 2022; Magnusson 2022). Två kandidatuppsatser rör kyrkans gröna kulturarv, *Sommarblommornas intåg. En studie av gravplanteringar inom Svenska kyrkan 1940 – 2019* (Bäck Silfors 2019) och *Närodlade altarblommor. Svenska Kyrkans möjligheter att odla egna snittblommor* (Leckström 2015), och en av uppsatserna handlar om mångbruk av kyrkorum (Fjordhult 2017).

Kulturvård Campus Gotland, Institutionen för konstvetenskap Uppsala universitet

Kulturvård på Campus Gotland profilerar sig mot forskning som behandlar kulturvårdens betydelse för en miljömässigt hållbar utveckling. Eftersom Svenska kyrkans kyrkor utgör en väsentlig andel av det definierade kulturarvet i Sverige har flera pågående och avslutade forskningsprojekt haft kyrkor som fallstudieobjekt, inte minst gäller det projekten som bedrivits inom ramen för Energimyndighetens satsning "Spara och bevara". Fokus ligger huvudsakligen på teknisk utveckling inom fältet inomhusklimat och klimatanpassning med resultat som är direkt applicerbara i den praktiska förvaltningen (Leijonhufvud 2016; Napp m.fl., 2016).

Mattias Legnérs och Mia Geijers *Kulturarvet och komforten. Inomhusklimatet och förvaltningen av kulturhistoriska byggnader och samlingar 1850–1985* (2015) ger också en historisk överblick av hur olika aktörer har förhållit sig till styrning av inomhusklimat i kulturhistoriska byggnader, bland annat ett antal domkyrkor. De diskuterar hur skilda yrkesgrupper hanterar teknik, komfort och det historiska rummet över tid, och även hur inomhusklimatet påverkar användningen av byggnaden.

Ett annat av Mattias Legnérs forskningsområden är hanteringen av kulturarv i krig och konflikter. I "Johnny Roosval and the protection of churches and ecclesiastical objects on Gotland in the Second World War" (2022) beskriver han planerna för hur det kyrkliga kulturarvet på Gotland skulle skyddas under andra världskriget, och Johnny Roosvals centrala roll i skyddsarbetet.

I ett aktuellt KAE-finansierat nationellt projekt har Legnér i uppdrag att utifrån sin överblick teckna en bild av hur hoten mot religiöst kulturarv i allmänhet och kyrkligt kulturarv i synnerhet har sett ut i aktuella konflikter. I projektet ingår också att reflektera över hur ett planeringsarbete inför höjd beredskap kan eller bör ske inom ramen för gällande bestämmelser. Projektet avser skapa en grund för Svenska kyrkan att vägleda framförallt församlingarna i sitt ansvar att planera för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnen vid höjd beredskap.

Arkeologi, historia och museologi

Institutionen för arkeologi och antikens historia, Uppsala universitet

Arkeologen Linda Qviströms avhandling *Rum utan utsikt: fönster och ljus i medeltida byggnader* (2020) behandlar inte uteslutande kyrkobyggnader men är ett viktigt kunskapsbidrag för förståelsen av det medeltida kyrkorummet. Avhandlingen fokuserar på betydelsen och upplevelsen av fönster och ljus i medeltida byggnader. Profana byggnader och kyrkor undersöks med utgångspunkt i materiella lämningar och skriftliga källor. Qviströms mål är att förstå människors upplevelse av rummet, men också rummets funktioner utifrån fönster och ljusinsläpp.

Agrarhistoriker Örjan Kardell, Uppsala universitet och språkvetare Jonas Carlquist, Umeå universitet, bidrar till debatten om finansieringen av 1400-talskyrkornas förändringar. I artikeln "Plenaravlat, kultföremål och valvslagning: Sockenkyrkans ekonomi i Sverige 1430-1519" redovisas hur de på kvantitativ väg och med hjälp av i sammanhanget nytt källmaterial kan undersöka "huruvida enskilda sockenkyrkor hade att förlita sig på donationer från frälset [...], eller om sockenkyrkorna hade att förlita sig på egna inkomster från till exempel jord [samt] vilken roll kyrkornas plenaravlatsbrev spelade." (Carlquist & Kardell 2019, s.197). Studien visar att donationer hade liten betydelse och att plenaravlatsbrev var ovanliga.

Däremot kan inte forskarna, trots kombinationen av olika slags källmaterial, visa hur socknarna fick resurser till sina satsningar.

En kandidatuppsats berör kyrkliga kulturarv; Aronsson (2022). Medeltida kapellplatser i Värmland: En landskapsanalys av tre medeltida kapellplatser i och omkring Långseruds socken.

Institutionen för kulturvetenskaper, Linnéuniversitetet

Det mångvetenskapliga projektet ”Kartläggning av religion i vardagen–- Medeltida helgonkulter i Sverige och Finland” (2019-2024) projektleds av Sara Ellis Nilsson som samverkar med andra forskare vid Linnéuniversitetet och Centrum för digital humaniora (Göteborgs universitet), samt med Statens historiska museer (Historiska museet) och Riksantikvarieämbetet. Syftet är att utifrån frågor om den medeltida helgonkult och med hjälp av digital teknik “möjliggöra nya, djupgående studier om nordisk kultur under medeltiden och tidigmodern tid” (Linnéuniversitetet 2023). Målet är en forskningsinfrastruktur kring helgonkulter och en karta som visar föremål och narrativ kopplade till specifika platser från skriftliga källor. Projektet fokuserar på uttrycken för medeltidens folkliga religiositet snarare än den institutionaliserade religionen.

I arbetet ingår bland annat att skapa interaktiva kartor och en öppen databas med texter och föremål som har med helgonkulten att göra. Medverkande är medeltidsforskare med bakgrund i historia och konstvetenskap, och särskild erfarenhet av forskning om medeltida religiositet i Sverige. Kulturarvsinstitutionerna bidrar genom att digitalisera material som är relevant för ämnet. I flera publikationer beskrivs projektets metoder (Liepe & Ellis Nilsson 2021; Ellis Nilsson 2020b; Ellis Nilsson m.fl., 2023), andra texter undersöker det nya materialet för att förstå religiositet i Sverige och Finland under medeltiden (Ellis Nilsson 2019a; 2019b; 2020a; Ellis Nilsson m.fl., 2022; Zachrisson 2019a; 2019b; Fröjmark 2020; Liepe 2020).

Sara Ellis Nilsson disputerade i historia 2015 med avhandlingen *Creating Holy People and Places on the Periphery. A Study of the Emergence of Cults of Native Saints in the Ecclesiastical Provinces of Lund and Uppsala from the Eleventh to the Thirteenth Centuries*. Utifrån liturgiska texter, textfragment, sigill och kyrklig konst studerar hon uppkomsten av inhemska helgonkulter i Sverige under tidigkristen tid, och hur de samspelar med kyrkans etablering. Hon har sedan dess ägnat stor del av sin forskning åt att undersöka medeltida helgonkulter och kultplatser (Ellis Nilsson 2019a; 2019b; 2020a), och fokuserat på digital förmedling av medeltida källmaterial (Ellis Nilsson 2020b).

Lena Liepe, som också medverkar i ovan nämnda projekt, har fortsatt sin mångåriga forskning om medeltida bilder och föremål. I *A Case for the Middle Ages:The public display of medieveal church art in Sweden* undersöker hon hur medeltida kyrkokonst och föremål

presenterades på svenska museer under perioden 1847-1943. Diskussionen rör "the epistemological value ascribed to the church objects" (Liepe 2018, s. 19), det vill säga samtidens idé om de utställda objekten som kunskapsproducent. Med hänvisning till den engelska arkeologen Stephanie Mosers forskning visar hon på länken mellan utställningarnas principer och kategoriseringar och de parallellt framväxande akademiska disciplinernas vetenskapliga fundament.

Många av Liepes studier utgår från relikvarier och reliker, både deras form och deras liturgiska funktion (Liepe 2015; 2017; 2019; 2020; 2021a; 2021b; 2023), hur de har tolkats, presenterats och använts i svensk historieskrivning (Liepe 2017; 2018; 2022). Bland hennes senare publikationer kan nämnas kapitlet "Lonely bones–- relics sans reliquaries" (2022) i antologin *Destroyed–Disappeared–Lost–Never Were* (Fricke & Kumler 2022) där hon utgår från hur reliker utan relikvarier ställs ut i samtida museum. Här diskuterar Liepe både de etiska aspekterna av att exponera mänskliga kvarlevor, och hur de upplevs av nutida museibesökare utan det ursprungliga skyddande relikvariet.

Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet

I sin avhandling *Medeltiden materialiserad: om etablerandet, aktiverandet och bevarandet av minnesplatser i Ranrike* (2021) ställer arkeologen Henrik Alexandersson frågan varför "den medeltida materiella kulturen ställts i fokus i förståelsen av kyrkobyggnaden och kyrkplatsens långa historia" (Alexandersson 2021, s.33). Syftet är att med exempel från norra Bohuslän (tidigare kallat Ranrike), undersöka de medeltida föremålens funktioner och roll i minnesprocesser, "hur de aktiverats samt vilka arrangemang samt tolkningar dessa ingått i över tid" (Alexandersson 2021, s.33). Avhandlingens teoretiska perspektiv utgår från en diskussion och problematisering kring skapandet och upprätthållandet av minnesplatser, vilket studien visar kan både vara tillfälliga likväl som långvariga.

Terese Zachrisson disputerade i historia 2017 med avhandlingen *Mellan fromhet och vidskepelse - Materialitet och religiositet i det efterreformatoriska Sverige*, där hon undersöker hur religiösa föremål och platser i Sverige påverkades av reformationen. Resultaten visar att katolska kultföremål och platser fortsatte att användas även i efterreformatorisk tid, men att bruken förändrades och anpassningar gjordes till lokala och folkliga behov. Hennes forskning har därefter fortsatt kretsa kring tro och religiositet under efterreformatorisk tid, både inom och utanför den institutionaliserade kyrkan. Kultplatser, exempelvis heliga källor och folkliga altare, och deras historiska användning och tolkning är återkommande teman (Zachrisson 2018, 2019a, 2019b, 2020, 2022).

Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet

Helena Wangefelt Ström disputerade i museologi år 2022 med avhandlingen *Lighting candles before a headless Jesus: sacred heritage, heritagized sacredness, and the many journeys between categories.* Avhandlingen behandlar förhållandet mellan sakralitet, kulturarv och

kulturarvsproduktion. Wangefelt utgår från hanteringen och konstruktionen av det katolska kulturarvet i det tidigmoderna Europa, framför allt Italien och Sverige, dels från hur heliga föremål konstrueras som kulturarv i olika sammanhang och tidsperioder. Resultaten visar på likheterna mellan sakralitet och kulturarv, men Wangefelt efterlyser också en ökad religiös läskunnighet och vad hon kallar post-sekulär kompetens för att bättre kunna tolka och förvalta religiösa kulturarvsföremål. Helena Wangefeldt har även publicerat en artikel som undersöker dessa frågor (Wangefelt 2019).

En masteruppsats i museologi berör kyrkligt kulturarv, Andersson (2022) *Både museum och kyrka: Bruket av två kyrkor på friluftsmuseer i gränssnittet mellan museum och religion.*

Religionsvetenskap, teologi och religionssociologi

Inom religionsvetenskap och teologi bedrivs forskning som rör kyrkorummets och de kyrkliga föremålens betydelse för religiösa praktiker. År 2015 utkom *Kyrkornas mysterium: tid rum liv gudstjänst* som beskriver de svenska kyrkobyggnadernas och föremålens innebörd ur ett teologiskt och liturgiskt perspektiv. Huvudförfattaren Peter Bexell, präst och teol.dr med inriktning på gudstjänstens och kyrkolivets teologi, har i flera sammanhang betonat vikten av att kulturmiljövårdens representanter förstår kyrkorna som religiösa rum. Publikationen presenterar inte nya forskningsrön, det som är nytt är det inifrån-kyrkliga perspektivet. Av inledningen framgår att boken kom till på initiativ av Kungl. Vitterhetsakademien och intresseföreningen Sockenkyrkonätverket och att den kan ses som en fortsättning på och ett samtal med den konst- och arkitekturhistoriskt inriktade publikationen *Kyrkornas hemligheter* (Sjöström & Bonnier 2014).

De tio texterna i antologin *Mellan himmel och jord: Svenska kyrkans kulturarv inför framtiden* (red. Gunner och Södling 2017), utgiven av Svenska kyrkans enhet för forskning och analys, ger inspel på förhållandet mellan materialitet och immaterialitet i kulturarvsbegreppet. Som exempel behandlar Cristina Grenholm (kyrkosekreterare vid Svenska kyrkans nationella kansli) frågan om tingens betydelse i ett samfund som betonar Ordet, Sören Dalevi (biskop i Karlstad stift) diskuterar kyrkorummets pedagogiska dimensioner och Markus Dahlberg reflekterar över vad det innebär att Svenska kyrkan sedan den förändrade relationen med staten har särskilt ansvar för det materiella kulturarvet. Antologin kom till efter konferensen “Kyrkligt kulturarv som minne och möjlighet”, som diskuterade innehållet i den forskningsöversikt som då var aktuell (Persson mfl. 2014).

Gunilla Gunner (kyrkohistoria, Södertörn) och Carola Nordbäck (kyrkohistoria, enheten för forskning och analys) samarbetar i projektet ”Porten till Ryssland. Minnespolitik, materialitet och kollektiva identiteter - S:ta Katarina svenska församling i S:t Petersburg runt två sekelskiften" som finansierades av Östersjöstiftelsen och pågick 2015-2021 (Östersjöstiftelsen u.å). Syftet är att genom studier av en svensk församling i Sankt

Petersburg och dess kyrkobyggnad, undersöka politisk och religiös förändring och kulturell kontinuitet kring sekelskiftet 1900 (Gunner och Nordbäck 2016; 2019; 2023) Nordbäck, som även bidrar med ett kapitel i ovan nämnda antologi (Nordbäck 2017), intresserar sig för frågor om kyrkligt kulturarv i relation till historiebruk och identitetsskapande. Hon medverkar i flera projekt som handlar om hur det materiella kulturarvet verkar i samtiden, i synnerhet i relation till klimatförändringar och en hållbarhetsdiskurs. "Changing Spaces: Ritual Buildings, Sacred Objects and Human Sensemaking", Polin-institutet, Åbo akademi, leds av Kim Groop (kyrkohistoria, Åbo) och undersöker tre kyrkor som byggdes om för att tjäna nya funktioner, men idag har återfått sin användning som församlingskyrka. Det nyligen startade projektet "Kyrkliga rum i rörelse" är en fortsättning på Changing Spaces och ställer frågor om "hur bruket av religiösa rum och sakrala objekt förändras genom att de definieras som kulturarv" (Svenska kyrkans enhet för forskning och analys 2023). Nordbäck har nyligen återvänt till Svenska kyrkans nationella kansli, enheten för analys och forskning.

Som ett resultat av covid-pandemin år 2020 inleddes projektet *Kyrka i digitala rum* under ledning av Sara Garpe (Stockholms stift) och Jonas Ideström (Enskilda högskolan Stockholm) i samverkan med flera andra forskare och företrädare för Svenska kyrkan. Syftet var att genom att studera händelser under pågående pandemi skapa "fördjupad förståelse för digitaliseringens påverkan på teologi och kommunikation när kristen tro och församlingsgemenskap uttrycks och manifesteras i digitala rum" (Garpe och Ideström red. 2022, s.9).

Ett kunskapsområde som tangerar kulturarvsfältet handlar om hur kyrkan som offentligt rum kan fungera som pedagogisk resurs för barn och unga. Syftet med församlingspedagogerna Charlotta Ingerholts och Tina Pedersons *Allmänna vägar och privata utflykter: när kyrka och skola möts i kyrkorummet* (2021) är att ge handledning åt lärare som vill använda kyrkan som utgångspunkt för undervisning.

Sebastian Selvén, antikvarie vid Dalarnas museum och knuten till Högskolan Dalarna står bakom ett antal publikationer om kyrkligt kulturarv. I "Går jag till sängs med tolv Guds änglar ...": den judisk-kristna konsten att somna och avsomna i bild och bön" (2021) behandlas änglamotiv ur aftonböner i dalmåleri och i text från 1700-talet, och kopplingarna till judiska traditioner kring samma motiv. Religiösa motiv i dalmåleri tas även upp i "Levd religion på bondens vägg. Åter till dalmålningarna och deras förlagor" (2020) där Selvén undersöker uttrycken för folklig religiositet i dalmålarnas motivval.

Slutligen kan nämnas Daniel Strömner, doktorand i praktisk teologi vid Enskilda Högskolan Stockholm, som studerar upplösningar av församlingar inom frikyrkan. Med utgångspunkt i frågan "Vad är en föreningsbaserad kyrka när föreningslivets förutsättningar förändrats?" intresserar han sig för vad som händer med kyrkobyggnader när den lokala förankringen förändras i samband med sammanslagningar (Enskilda Högskolan Stockholm u.å.).

Arkitektur, konsthantverk, landskapsarkitektur och geografi

Inom ämnena arkitektur, konsthantverk, landskapsarkitektur och geografi finns ett fåtal forskare som ägnar sig åt det kyrkliga kulturarvet. I projektet ”Hur sitter vi i offentliga rum? Bänk eller stol? Exempel från sakrala rum och samtida förändringsprocesser*”* (Wahlöö och Hällström 2021) behandlas samtida förändringsprocesser i kyrkointeriörer, med fokus på sittmöblernas betydelse. Genom fallstudier i Lunds stift och Fredrikskyrkan i Karlskrona undersöker Wahlöö och Hällström hur förändringar av sittmöblers gestaltning och funktion påverkar kyrkorummets praktiska och symboliska användning (Wahlöö & Hällström 2021; 2023).

I sin avhandling *Helgo Zettervalls arkitektur* (2017) beskriver Anders Bodin arkitektens karriär och verk. I ett av avhandlingens fyra band behandlas Zettervalls omfattande produktion av kyrkobyggnader. Bodin beskriver både nya kyrkors tillkomst och ombyggnationer av befintliga kyrkor, samt deras mottagande av samtiden.

Birgitta Nordström är textilkonstnär och doktorand i konsthantverk vid HDK Valand, Göteborgs universitet. Hennes avhandlingsprojekt handlar om bårtäcken och svepefiltar som används när ett barn dör (Nordström 2016a; 2016b; 2023). I licentitatuppsatsen *I ritens rum: om mötet mellan tyg och människa* beskriver hon sin forskning “i, om och genom textil” (Nordström 2016, s21) som en undersökning av “textilens roll och användande för den levande i mötet med den döde. Vad är och vad gör ett bårtäcke? På vilket sätt kan det vara minnesbärande? Vad betyder textilen för sorgeprocessen? Vad är det som står på spel?” (Nordström 2016, s.21). Forskningen sker i samarbete med Spädbarnsfonden och vårdpersonal. I kapitlet “The Role of the Weaver in the Encounter with Life and Death” i antologin *Craft Sciences* (Westerlund mfl. 2022), skriver Nordström tillsammans med den finska konsthantverkaren och forskaren Camilla Groth om textiliernas roll och “hur hantverk erbjuder ett sätt att begripa det obegripliga” (Nordström & Groth 2022, s.294).

Johan Östberg (landskapsarkitektur, planering och förvaltning, SLU), har länge ägnat sig åt forskning och rådgivning om träd och grönytor i offentliga miljöer såsom kyrkogårdar och begravningsplatser, framför allt i stadsmiljö (Östberg 2016; Östberg & Mladoniczky 2017). Vid institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning, SLU framlades också 2023 kandidatuppsatsen *Begravningsplatsen som plats för kontemplation och rekreation* (Jakobsson 2023).

Projektet ”Ett mobilt Nekropolis: Potential, effekter och betydelse av storskalig förflyttning av mänskliga kvarlevor i Sverige” är ett samarbete mellan institutionen för geografi vid Umeå universitet och institutionen för landskapsarkitektur vid SLU och utgår från en fallstudie av flytten av en begravningsplats i Kiruna. Målet är att förstå samtida och framtida praktiska behov som uppstår i samband med en flytt av en begravningsplats och mänskliga

kvarlevor, med särskild fokus på "människors behov av kontinuitet i förhållande till sådant som platsidentitet, individuella minnen och kulturarv." (Sveriges Lantbruksuniversitet 2023).

Forum för trädgårdshistorisk forskning är en tvärvetenskaplig sammanslutning av forskare, studenter och yrkesverksamma med koppling till trädgårdshistoria. År 2021 hade deras *Bulletin för trädgårdshistorisk forskning* temat "Begravningsplatsernas gröna kulturarv". Flera av temanumrets bidrag rör underhålls- och skötselfrågor kopplade till äldre kyrkogårdar, bland annat växtbestånden (Morin 2021), vård- och underhållsplaner (Hofling 2021) äldre träd (Westerdahl 2021) och skötsel av granhäckar i historiska miljöer (Westerlund 2021).

I utkanten av fältet arbetar Per Göransson vid Centrum för forskning om hållbar samhällsförändring, Karlstad universitet, med avhandlingsprojektet *Choirographies* som handlar om kyrkokörer. I sin forskning, som rör sig mellan musik- och religionsgeografi, undersöker han relationen mellan kör, plats och samhälle: "Körverksamhet är ett exempel som kan belysa mötet mellan det sakrala och sekulära och hur det ges uttryck geografiskt i ett sekulariserat land som Sverige." (Karlstads universitet 2023).

Flera studentuppsatser har producerats under perioden: *Kartläggning av brandskyddsarbete i kulturskyddade kyrkor* (Andersson & Sandgren 2020), *En studie om byggteknik och kulturhistoriska värden för medeltida takkonstruktioner i kyrkor* (Kajtazi & Berg 2021), *Kyrkor- från religiösa byggnader till brandscapes inom upplevelseekonomin: Om post-sekulära kyrkor i Stockholmsområdet* (Kihlanki 2018), och *Arbetsgång efter brand i en kulturhistorisk byggnad: Med fokus på återställandet av konstruktionen* (Lundgren m.fl., 2019).

Naturvetenskap och teknik

Kemi och målerikonservering vid kulturarvsinstitutioner

Anders G. Nord, Kate Tronner, Kjell Billström, Misa Asp, Elin Lundmark, Mattias Malmberg och Karin Björling Olausson står bakom flera studier som syftar till att analysera pigment i kyrkomålningar i olika delar av Sverige (Asp m.fl., 2018; Nord m.fl., 2015, 2016a-b, 2017a-d, 2018 och Nord 2019, 2020). Författarna är verksamma vid Riksantikvarieämbetet, Nordiska Museet och Naturhistoriska riksmuseet. Pigmentanalyserna kan exempelvis visa på färgens ursprung, vilket kan ge kunskap om målningarnas beställare, utförare och om medeltida handelsförhållanden (Nord m.fl., 2015, 2016a, 2017b). I Torpa kyrka har pigmentanalys kombinerats med en genomgång av konsthistorisk forskning om motiv och stil, vilket låter författarna dra slutsatser om målarmästarens ursprung, vilket sannolikt finns i Ryssland eller södra Europa (Nord m.fl., 2017a). Analyser av målningar i norrlandskyrkor har resulterat i ovanliga pigmentfynd med ursprung i Bergslagen (2017c).

Kristin Balksten, lektor i konstvetenskap/kulturvård på Campus Gotland och även verksam som konsult, forskar och arbetar med murverkstekniska frågor av relevans för förvaltningen av historiska kyrkobyggnader. “Materialegenskaper hos fogbruk i nygotiska murverk” är ett KAE-finansierat nationellt projekt som syftar till att definiera materialegenskaperna hos de historiska fogbruken och få fram egenskaper för bruk som är lämpliga för reparationer som innebär så liten inverkan som möjligt på kulturhistoriska och estetiska värden (Balksten & Strandberg-de Bruijn 2021; Balksten 2021).

RISE

Det statligt ägda bolaget och forskningsinstitutet RISE bedriver forskning om energieffektivisering och klimatanpassning, i vilken kyrkobyggnader ofta förekommer som fallstudieobjekt. Projektet ”Energieffektiviserings- och klimatomställningsåtgärder med bevarade kulturvärden för medeltida kyrkors takkonstruktioner av trä” finansieras av Energimyndighetens program Spara och bevara och pågår 2022 - 2024. Syftet är att stödja förvaltningen av det äldsta bevarade träbyggandet där åtgärder för energibesparing, energiomställning och klimatanpassning “balanseras mot kulturvärden på ett sådant sätt att ett antal identifierade potentiella hot mot kulturvärdenas bevarande kan undvikas” (Nyström 2022). Målet är en vägledning som bygger på goda exempel. Den ska uppnås genom litteraturstudier, intervjuer och workshops med representanter från både kyrkan och akademin. Projektledaren Ylva Sandin skrev sin avhandling *Träbärverk i äldre svenska kyrkor: verkningssätt hos takstolar utan bindbjälke* (2005) vid Chalmers tekniska högskola och har sedan dess arbetat som teknisk konsult i kulturhistoriska byggnader, i synnerhet med träkonstruktioner.

Kungl. Vitterhetsakademien och Riksantikvarieämbetet

Kungliga Vitterhetsakademiens stöd till forskning och utgivning om det kyrkliga kulturarvet fortgår. Publikationer som utgör en fortsättning på det konsthistoriska inventeringsverket Sveriges kyrkor (1912-) har under perioden getts ut av både KVHAA och Riksantikvarieämbetet, men också av andra aktörer. KVHAA har gett stöd till Upplandsmuseets utgivning av forskning om Uppsala domkyrka varav den sista och nionde volymen utkom 2016 (Lindahl mfl. 2016). Ett arbete som också bör nämnas är digitaliseringen av äldre publikationer i serien “Sveriges kyrkor”, vilken har finansierats av KVHAA och genomförts av Kungl. Vitterhetsakademiens bibliotek vid Riksantikvarieämbetet.

Antologin *Kyrkan i landskapet* (Sporrong 2015) kom till genom samverkan mellan intresseföreningen Sockenkyrkonätverket och KVHAA, men är till stor del resultat av forskningsprojektet “Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria” som pågick vid Riksantikvarieämbetets dåvarande kunskapsavdelning Sveriges kyrkor under perioden 1996 - 2001. Även om forskningen utfördes för en tid sedan är frågorna och presentationsformen nya. I inledningen skriver redaktören, kulturgeografen Ulf Sporrong att upprinnelsen till

antologin var insikten att förhållandevis lite är skrivet om kyrkornas omgivande landskap (s.11). Syftet med de sju texterna är att "fördjupa kunskapen om landskapets innehåll genom en beskrivning, karaktärisering och värdering av kyrkomiljöerna" (s.8).

Under perioden har publicerats ytterligare en landskapsöversikt, *Skåne Landskapets kyrkor* (Dahlberg & Sjöström 2015), som är resultat av forskningsprojektet "Sockenkyrkorna Kulturarv och bebyggelsehistoria" (Riksbankens Jubileumsfond, Riksantikvarieämbetet, Kungl. Vitterhetsakademin 1996 - 2001). Syftet med det mångvetenskapliga projektet var att med utgångspunkt i kvantifierbar data studera svenskt kyrkobyggnader fram till 1950, i sin helhet och som en helhet. Målet var en kunskapsbas som kunde användas i både forskning och förvaltningssammanhang.

Skåne Landskapets kyrkor (Dahlberg & Sjöström 2015) följer i stort sett samma upplägg som övriga landskapsrapporter. Den inleds med en text där kapitlens källmässiga innehåll och skillnader lyfts fram och avslutas med en kommenterad litteraturöversikt. Samtliga författare för också diskussion om och med källmaterialet och vad det innebär för forskningsresultaten. Det är en omfattande antologi i tolv kapitel där medeltiden ägnas fyra kapitel.

Antologin *Kyrkobyggnad och kyrkorum Forskningsfrågor* (von Bonsdorff mfl. 2017) bygger på föredrag hållna vid en konferens anordnad i samverkan mellan KVHAA och Sockenkyrkonätverket år 2012.[2] De fem bidragen behandlar kyrkobyggnads- och restaureringshistoria och vilar på forskning som också presenterats i andra sammanhang (Elmeén Berg 2017a; Ponnert 2011; Barup 2011). Bland annat beskrivs restaureringen av Kalmar domkyrka (Barup 2017), Theodor Wåhlins kyrkorestaureringar kring sekelskiftet 1900 (Ponnert 2017), och 1960-talets restaurering av Öjebyns kyrka och hur den betraktats i nutid (Elmén Berg 2017b).

Museer, stift, församlingar och andra kunskapsförmedlare

Som nämns ovan har Upplandsmuseet under perioden avslutat de två sista volymerna av bokverket om Uppsala domkyrka, vilket är resultatet av ett långt forskningsarbete med många inblandade forskare. Verket har tillkommit genom samarbete mellan museet och KVHAA och ingår i "Sveriges kyrkors" utgivningsserie. I linje med de tidigare volymerna behandlar *Uppsala domkyrka: från 1935 fram till idag* (Anéer & Bengtsson red. 2015), förändringar, restaureringar och reparationer, inventarier och gudstjänstformens utveckling under den senaste tidsperioden. Den nionde och sista volymen, Göran Lindahls *Uppsala domkyrka 9 Ett samtal om domkyrkan* utkom postumt 2016. Volymen skiljer sig från de övriga i det att

[2] Nätverket bildades 2009 och arbetar med kunskapsspridning, opinionsbildning och samverkan som ökar kunskapen om svenska sockenkyrkor och bidrar till deras bevarande. Nätverket har sedan starten samverkat med KVHAA och representanter för olika universitet http://www.sockenkyrkonatverket.se/ hämtat 2023-06-30

Lindahl fördjupar sig i vissa tidsperioder och analyserar relationen mellan byggnad och samhällsutvecklingen.

Vid Upplandsmuseet fortgår forskningen om det kyrkliga kulturarvet. Under perioden har Herman Bengtsson vid museets forskningsavdelning bland annat publicerat analyser av medeltida muralmålningar och en undersökning av Sankt Göran och draken (Bengtsson 2016a; 2016b; Asp m.fl., 2018; Bengtsson 2022; Bengtsson & Rosengren 2022). Han har också studerat hur antisemitiska tendenser kan avkodas i medeltida bildkonst (Bengtsson 2017), en studie som presenterades vid Svenska kyrkans symposium ”Att måla den andre på väggen”, om antijudiska stereotyper i svensk kyrkokonst (Svenska kyrkan 2023b). Bengtsson medverkar även i bokverket om Lunds domkyrka, vilket beskrivs senare i avsnittet (Borgehammar 2023b).

Historiska museet är ett av flera museer som sedan länge bedriver en aktiv forskningspolitik. Flera av museets anställda är disputerade och publicerar sig vetenskapligt. Pia Bengtsson Melin disputerade i konstvetenskap 2006 på en avhandling om Albertus Pictors motiv och har därefter fortsatt att arbeta med medeltida kyrkokonst och föremål (Bengtsson Melin 2017; Asp, Bengtsson, Bengtsson Melin 2018; Bengtsson Melin 2019). I “När sockenkyrkan kom till stan. Utställningen av äldre kyrklig konst i Uppsala 1918” (Bengtsson Melin 2018), behandlar hon mottagandet av den stora utställningen av äldre kyrklig konst som ägde rum på Gustavianum 1918, och vilka följder utställningen fick för synen på och hanteringen av den kyrkliga konst.

I det tvärvetenskapliga projektet “Helgon att hålla i handen. Privat andaktsliv och ritualer i hemmiljö under senmedeltiden”, samarbetar projektledaren Elisabet Regner, arkeolog vid Historiska museet, med teologen Stina Fallberg Sundmark, Uppsala universitet i en undersökning av den privata sfärens fromhet och religionspraktiker. I *Konsthistorisk tidskrift* 2017 beskriver Fallberg Sundmark hur hon med utgångspunkt i Historiska museets samlingar har undersökt vad vardagsföremål och då i synnerhet matbordets föremål, kan säga om senmedeltida andaktskultur. En slutsats är att bilder av Kristus och helgon, liksom böner förekom på bägare, knivar och skedar det vill säga att människor tycks ha haft dem omkring sig i de mest vardagliga situationer (Sundmark 2017).

Textilhistorikern Inger Estham (1928-2016), under lång tid verksam vid Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, bedrev forskning och publicerade studier om medeltida liturgiska textilier. Esthams opublicerade forskningsmaterial testamenterades till konstvetaren och textilhistorikern Mari-Louise Franzén, som också har en bakgrund vid Historiska museet. Hon fullföljde och utvecklade arbetet. Resultaten presenteras bland annat i *Broderi, pärlstickare och beställare i 1400-talets Sverige* (2021) som beskriver ålder, beställare och brukare av de kyrkliga textilier som tillskrivits Albrict pärlstickare, eller Albertus Pictor (Estham & Franzén 2020; 2021).

Flera länsmuseer arbetar aktivt för att bygga och sprida kunskap om Svenska kyrkans kulturarv, både genom sina egna medarbetare och som utgivare av andras forskning. År 2016 utgav Hälsinglands museum och Länsmuseet Gävleborg *Fiskarkapell i Gästrikland och Hälsingland* som bygger på ”Fiskarkapellprojektet” (2011 - 2012). Det utfördes på uppdrag av Uppsala stift och finansierades av kyrkoantikvarisk ersättning i form av ett stiftsprojekt. Författarna är antikvarier vid respektive museum och Lars Nylander är också samverkansdoktorand i kulturvård vid Göteborgs universitet. Boken innehåller en inventering och dokumentation av bevarade fiskarkapell längs med Gästriklands och Hälsinglands kust.

Jönköpings länsmuseum agerar utgivare av konsthistorikern och antikvarien Marian Ulléns *Kyrkobyggare och stenmästare i småländsk medeltid* (Ullén 2015) som fokuserar på Smålands stenkyrkor från 1100- och 1200-tal och tolkar stenarbeten i kyrkans arkitektur och och inventarier. Ullén, som under många år var verksam vid Riksantikvarieämbetets “Sveriges kyrkor”, har efter sin pension fortsatt sin forskning om kyrkor och kyrkliga föremål (se också Ullén 2020).

Domkyrkorådet i Lund förvaltar och utvecklar Lunds domkyrka, som utgör en egen stiftelse och alltså inte ägs av domkyrkoförsamlingen. Under tidsperioden har rådet tagit initiativ till ett mångvetenskapligt bokverk om kyrkobyggnaden. Verket ingår i serien *Sveriges kyrkor* och ges ut via Makadam förlag med Stephan Borgehammar (teologi, religionsvetenskap Lunds universitet) som huvudredaktör. De två första volymerna som utkom 2023 behandlar den nya tiden, det vill säga perioden från reformationen fram till idag. Som titeln anger fokuserar *Lunds domkyrka Nya tiden Katedralen i samhället* på kyrkan i sin samhälleliga kontext och som gudstjänstrum (Borgehammar 2023a). Författarna är teologer, religionsvetare och kyrkohistoriker. *Lunds domkyrka Nya tiden Byggnaden och arkitekterna* behandlar arkitekterna och de byggnadshistoriska förändringar som kyrkan genomgått (Borgehammar 2023b). Här är författarna konstvetare och arkitekturhistoriker. Församlingar och stift samverkar ofta med forskare och tar ibland initiativ till bokverk som genererar ny kunskap eller kunskap i nytt format. År 2022 gav Linköpings domkyrkopastorat i samverkan med forskare och författare ut boken *Ett ädelt och kostbart verk: Linköpings Domkyrka* som behandlar Linköpings domkyrkas historia från 1100-talet fram till idag. Redaktör är Monika Minnhagen-Alvsten, etnolog och konstvetare med bakgrund som museichef och bland författarna finns både representanter för kyrkan och kulturmiljövården.

Katedralen i Västerås. Andligt och världsligt under åtta sekel (Bedoire 2019) beskriver Västerås domkyrkas konst och byggnadshistoria från medeltiden till idag. Boken tillkom genom ett samarbete mellan Västerås stift, arkitekturhistoriker Fredric Bedoire och förlaget Langeskiöld och ger en bred bild av relationen mellan kyrka och omgivande samhälle.

I antologin *Strängnäs domkyrka: levande katedral - då och nu* (2022) medverkar förutom redaktörerna kyrkohistoriker Klas Hansson och domkyrkokaplan Carina Öjemo, konstvetare

Jakob Lindblad (Uppsala), runolog Henrik Williams (Uppsala), textilvetare Cecilia Candréus, Ingela Wahlberg, Klas Hansson och Elin Andersson.

År 2018 firade Bromma församling jubileum genom att ge ut praktverket *Bromma kyrka 850 år 1168-2018* (Bromma församling 2018). Antologins tjugo kapitel behandlar i första hand det materiella kulturarvet och dess kulturhistoriska kontext men tar också upp religiösa aspekter kopplade till platsen och byggnaden, och mer allmänna resonemang om Svenska kyrkans kulturarvsarbete. Verket riktar sig till en bred publik, men innehåller rikligt med källhänvisningar. Kyrkans liturgiska textilier och deras användning ägnas särskild fler kapitel, bland annat beskrivs paramentarörelsen och hur intresset för liturgiska textilier ökade, samt föreningslivets bidrag till att skapa och införskaffa textilier till kyrkan under tidigt 1900-tal.

Ett flertal publikationer är resultatet av samverkan mellan museer och stift. De bygger på forskning som ibland är utförd av personer knutna till universitetet, ibland har lång yrkeserfarenhet av kyrkligt kulturarv. *Kyrkvindarnas hemligheter: Spåren efter medeltidens timmermän i Strängnäs stift* (Wachtmeister & Sörmlands museum 2022) grundar sig på projektet "Medeltida taklag i Strängnäs stift" som innebar att 115 kyrkvindar undersöktes, varav ett 80-tal med hela eller delvis bevarande medeltida takstolar. Projektet drevs av Strängnäs stift tillsammans med Sörmlands museum, Örebro läns museum och Stockholms läns museum och i samarbete med timmermännen Daniel Eriksson, Karlskoga, och Bengt Bygdén, Hova.

Till minne av livet: kyrkogårdar och begravningsplatser i Stockholms stift (Lundin 2018) är en antologi där ett tjugotal författare med olika bakgrund tar utgångspunkt i Stockholms begravningsplatser för att beskriva begravningens historia, platser och seder. De arton författarna är verksamma inom kyrkan, på universitetet och på museer, bland andra Emilie Karlsmo (konstvetenskap), Caroline Winberg (landskapsarkitektur) och Hedvig Schönbeck (konstvetenskap).
Växjö stift i samverkan med Kalmar länsmuseum har under perioden gett ut två böcker som behandlar textil- och metallföremål i stiftets kyrkor. Stiftsantikvarie Maria Brynielsson är redaktör för både *Textilier i helig tjänst* (2016) och *Metaller i helig tjänst* (2019). Böckerna kom till som ett resultat av inventering och dokumentation som genomfördes av konservatorer vid Kalmar museum. Arbetet med metallinventeringen och -boken blev också grunden till utställningen "Mästerliga metaller" som under 2023 visas på museet.

Antologin *Står i tiden fram: Svenneby gamla kyrka från medeltid till nutida bevarande* (Göransson 2016) utgår från restaureringen av Svenneby gamla kyrka men diskuterar också bredare frågor om ansvar och historieskrivning. I boken medverkar hantverkare, historiker, författare och representanter från Svenska kyrkan. Redaktör är konstnären Catharina Göransson, som också i en utställning på Bohusläns museum 2022 visade bearbetade föremål återfunna under kyrkorestaureringens gång.

Angränsande projekt, genom forskningsråden

I forskningsrådens projektdatabaser finns flera pågående och avslutade projekt som befinner sig i utkanten av fältet, men vars resultat kan vara relevanta för användningen och förvaltningen av det kyrkliga kulturarvet. Resultaten kan tillämpas i syfte att fördjupa förståelsen av dagens situation och utmaningar Ett exempel är det treåriga, "Folkkyrkans nya ansikten - levd religion, nyandliga praktiker och teologisk legitimitet" som även om det inte skrivs fram i projektbeskrivningen rymmer en rumslig dimension. Projektledare är religionsvetaren Katarina Plank, Karlstad universitet, och arbetet finansieras av Riksbankens Jubileumsfond. Syftet är att undersöka "vad lekfolket ägnar sig åt för vardagliga andliga praktiker inom kyrkliga institutioner" (Riksbankens Jubileumsfond u.å/Karlstads universitet). Som exempel på nya, andliga praktiker som förekommer i Stockholms stift nämns helig dans, medicinsk yoga, meditativ rörelseträning, skapande rörelse, hathayoga, senioryoga och qi gong. Var dessa andliga praktiker äger rum och hur de samspelar eller inte samspelar med de rumsliga villkor som "de gamla praktikernas" rum erbjuder är frågor som skulle vara intressanta att utveckla som en del av detta projekt.

Projektet "Att rädda naturens katedral. Svensk pilgrimsrörelse och transnationell klimataktivism", finansieras av Riksbankens Jubileumsfond och leds av socialantropolog och genusforskare Lena Gemzöe, Stockholms universitet. Syftet är att "undersöka vad vändningen mot ekologi och klimataktivism i ett transnationellt sammanhang betyder för utvecklingen av pilgrimsvandringens praktik, och vice versa vad den religiös-andliga dimensionen betyder för klimataktivism" (Riksbankens Jubileumsfond u.å/Stockholms universitet). Projektet vilar på etnografiskt fältarbete inom svensk pilgrimsrörelse och bland aktiva i transnationella miljörörelser. Vad geografi, plats, rum och historiska narrativ betyder för pilgrimsvandringens praktik är frågor som i hög grad rör det kyrkliga kulturarvets samtida roll.

Flera Vinnova-finansierade projekt rör Svenska kyrkan. Nyréns arkitektkontor fick år 2020 ett ettårigt anslag för projektet "Andrum". Syftet var att uppföra och utvärdera ett covidanpassat kapell som var lättmonterat, arkitektoniskt tilltalande och anknyter till tradition och kulturarv, "placerat mellan den medeltida kyrkan och vikingaekhagen." (Vinnova u.å./ Nyréns). Tanken var att utveckla ett koncept för utomhuskapell som kunde uppföras i flera församlingar. Enligt Nyréns egen utvärdering och analys användes det snabbt uppbyggda kapellet som rum för ceremonier, meditation, undervisning och turistmål men "det skulle ha behövts en kraftfull sälj- och marknadsorganisation för att nå ut brett till potentiella beställare. Intresset har varit stort hos presumtiva intressenter men beslutsstrukturen och styrningen att fatta snabba beslut har saknats." (Vinnova u.å /Nyréns).

Projektet "Kyrkan som trygghetspunkt" (2022 - 2024) anslogs medel genom Vinnovas utlysning för insatser för civilsamhällets transformation. Koordinator för projektet är Karlstad stift och Johannes Wiklund. Syftet är att ta Svenska kyrkans geografiska spridning som

utgångspunkt för att "utveckla ett koncept för såväl samverkan som teknisk utformning av trygghetspunkter, analyser av klimatrisker samt demonstrationsanläggningar (Vinnova u.å/ Karlstad stift).

Slutligen bör också nämnas projektet "Kyrkans digitala transformering: samhällsutmaning och gränsöverskridande strategiarbete", som projektleds av Joakim Netz vid avdelningen för logistik och verksamhetsledning, Jönköpings Tekniska högskola. Fallstudierna görs förvisso i församlingar inom Pingströrelsen men huvudfrågan, de "strategiska vägval som kyrkans digitala transformation innebär och hur dessa realiseras i praktiken", rör också Svenska kyrkans församlingar (Vinnova u.å/Tekniska Högskolan i Jönköping).

Forskning om religiösa kulturarv - en internationell utblick

Forskning som rör kyrklig konst, föremål och arkitektur utgör ett oöverskådligt internationellt forskningsfält som involverar många discipliner. I det här sammanhanget väljer vi att göra några nedslag som relaterar till aktuell forskning om Svenska kyrkans kulturarv. Tyngdpunkten ligger på de nordiska grannländerna. Ser vi enbart till den konstvetenskapligt drivna forskningen är referensen för forskare i alla nordiska länder det omfattande inventerings- och dokumentationsarbete som påbörjades under första hälften av 1900-talet. *Sveriges kyrkor* och Finlands kyrkor, *Suomen kirkot*, började 1912, *Danmarks kirker* 1927, *Norges kirker* 1949. I Danmark bedrivs arbetet vid Nationalmuseet, och har fortfarande en fast stab av medarbetare.

Mellan 2002 och 2015 pågick norska Riksantikvarens "Stavkirkeprogram" som syftade till att iståndsätta samtliga norska stavkyrkor, konservera deras dekor och konst och komplettera med sådan dokumentation som ansågs krävas för att restaurera och rekonstruera de byggnadsdelar som fattas (Riksantikvaren u.å). Forskning var inte syftet men projektet resulterade i ny kunskap. Slutet på programmet markerades därför med en publikation, antologin *Bevaring av stavkirkene Håndverk og forskning* (Bakken 2016) där tolv forskare bidrar med sin expertis.

Vid Åbo akademi har sedan 1990-talet pågått ett projekt som utgör en parallell till *Sveriges kyrkor*. Projektet, som under lång tid leddes av konstvetaren Åsa Ringbom vid Åbo Akademi och Åbo högskola, bedrivs med varierande intensitet men har som mål att publicera en serie monografier om åländska kyrkobyggnader. Vid Åbo Akademi verkar också Lars Berggren vars forskning till stor del kretsar kring ikonografi. I artikeln *Drake, basilisk, amphisbaena eller senmurv? Frågor kring några tidiga fasadreliefer i Vä, Skåne* (Berggren 2022), anlägger han ett ikonografiskt perspektiv i sin analys av reliefer på Vä medeltida kyrka. Artikeln är publicerad i den nätbaserade tidskriften *ICO Iconographisk Post. Nordisk tidskrift för bildtolkning* som ges ut av konstvetenskapliga institutionen vid Åbo Akademi.

Till den konstvetenskapliga kretsen vid Åbo akademi hör också Sofia Lahti vars avhandling *Silver Arms and Silk Heads. Medieval Reliquaries in the Nordic Countries* (2019) anknyter till Lena Liepes och Eva Lindqvist Sandgren forskning om relikvarier. I sammanfattningen anges som syfte "att utreda hur relikvarierna upplevdes och uppfattades i det medeltida Norden: fokus ligger på deras visuella egenskaper och hur de användes i olika religiösa och sekulära sammanhang. Detta görs genom en noggrann läsning av alla tillgängliga medeltida skriftliga källor, som till exempel mirakelsamlingar och testamenten, samt en analys av de existerande relikvarierna ur ikonografins och objektbiografins synvinkel." (Lahti 2019: V). I presentationen av avhandlingen betonas det faktum att flertalet relikvarier inte längre finns bevarande och att arbetet därför till stor del har styrts av tillgången till skriftliga källor och befintliga föremål. Lahti har förutom sin avhandling också publicerat artiklar om relikvarier (Lahti 2017; 2022).

På Helsingfors universitet pågick under perioden 2018 - 2022 det tvärvetenskapliga projektet "Carving Out Transformations– Wood Use in North-Eastern Europe, 1100–1600" (Helsinki universitet u.å). Projektet placerar sig inom "environmental humanities" och var inriktat på användningen av trä under förmodern tid, med fokus på produktion, cirkulation och bruk av trä i olika former och i synnerhet i kyrkliga skulpturer. Medverkade gjorde konstvetare, historiker, arkeologer och botanikarkeologer. Katri Vuola, doktorand vid Helsingfors universitet på programmet för historia och kulturarv, medverkade i projektet och ägnar sig även i sin senare forskning åt bruket av medeltida trä (Vuola 2022).

Bland teologer i Finland kan nämnas Jakob Dahlbacka, Åbo Universitet, som bedriver forskning om sakralisering och avsakralisering av kyrkobyggnader. I artikeln "Ibruktagandet av Lutherkyrkan i Helsingfors som en sakraliseringspraktik" (2021) följer han de rituella praktiker som ägde rum i samband med att en avställd kyrka återsakraliserades, och beskriver hur dessa praktiker användes för att avskilja byggnaden från sin sekulära funktion och markera närvaron av församlingen och Gud.

Den norska religionssociologen Ingrid Staurheim disputerade 2020 vid Teologisk fakultet, Universitetet i Oslo, med avhandlingen *Kirkebygg og identitet. En religionssosiologisk undersøkelse av folks forhold til kirkebygget belyst gjennom reaksjoner på (to) kirkebranner*, som gavs ut på förlag året därpå (Staurheim 2021). Som titeln anger handlar undersökningen om kyrkobyggnadens betydelser och bygger på ett femtiotal intervjuer med församlingsmedlemmar i Porsgrunns och Vålers församlingar där kyrkorna brann till grunden 2011 respektive 2009. Staurheims är verksam som rådgivare vid Kyrkans Arbetsgivarorganisation, avdelningen för kyrkobyggnader och egendomsförvaltning, och arbetade under sin forskarutbildning parallellt med säkerhet i kyrkor. Forskningsfrågan grundar sig i hennes yrkespraktiska erfarenheter, och i konstaterandet att det finns lite forskning som undersöker människors tillhörighet till kyrkobyggnaden och kyrkan som samfund.

I avhandlingen visar Staurheim att människors relation till kyrkobyggnaden är förankrad i olika typer av kyrklig identitet, vilken är både religiöst och kulturellt betingad. Olikheterna präglar konflikterna som uppstår efter en brand. Striderna om placering och arkitektonisk utformning, menar hon, handlar i grunden om rätten att definiera Kyrkan/samfundet som folkkyrka. Utgångspunkt tas bland annat i antropologen Daniel Millers arbete om relationen mellan människor och ting: hur den uppstår, reproduceras och återverkar på människors liv.

Kjersti Karijord Smørvik är disputerad i företagsekonomi och forskare vid Handelshögskolan, UiT Norges arktiske universitet. Hennes forskning rör hur turister agerar i och interagerar med kyrkorummet både i Norge och internationellt. Bland publikationerna kan nämnas artikeln "Contagious behaviour or not? Tourists' skills and practices in a Norwegian church" (Smørvik 2023). Här undersöker hon hur turister rör sig i kyrkorummet och samspelar med andra besökare och objekt, med utgångspunkt från Ishavskatedralen i Tromsø som är en av Norges mest besökta kyrkor. Smørvik drar slutsatsen att turisters beteende ofta "smittar av sig" på andra, vilket kan få negativa konsekvenser då massturism möter troende besökare och religionsutövning.

Även arkeologen Lisbeth Mikaelsson vid universitetet i Bergen intresserar sig för relationen mellan turism och religionsutövning. Hennes forskning handlar om pilgrimsfärder och hon har bland annat studerat Nidarosdomen som pilgrimskyrka och turistattraktion. Syftet är att förstå de strategiska intressen som Norska kyrkans och staden Trondheims har i frågan om kyrkans utveckling som pilgrimskyrka (Mikaelsson 2019).

En del av forskningen om Svenska kyrkans kulturarv har en tydlig orientering mot det mångvetenskapliga internationella forskningsfält som kan beskrivas som *religious heritage studies*. Här ryms samtidsorienterade frågor om kulturarvsprocesser, historiebruk, turism och konflikter mellan kulturarvsanspråk och religiös användning. Målet är ny kunskap om kulturarvets formering och roll.

Texterna i antologin *The Religious Heritage Complex: Legacy, Conservation and Christianity* (Isnart & Cerezales 2020) kretsar kring frågor om religion, materialitet och kulturarvsprocesser. Det materiellas symboliska innehåll och betydelse för identitetsskapande är ett återkommande tema, liksom friktionen som uppstår när kyrkobyggnaden fungerar som både religiös plats och turistattraktion/besöksmål. Redaktörer är Cyril Isnart, disputerad i religionsantropologi, inriktad på religiösa minoriteters kulturarvsarbete i Sydeuropa och Nathalie Cerezales, konstvetare och konservator som arbetar med religiösa föremåls kulturarvisering. I antologin medverkar tidigare nämnda Löfgren och Wetterberg (2020). Bland övriga 18 bidrag kan nämnas antropologen Mariana Ramos de Morais' "Cultural heritage as a religious strategy. Heritage-making of the Candomblé temples in Brazil", om kulturarviseringen av Candomblé-religionen som ursprungligen kom till Brasilien med de afrikanska slavarna (Ramos de Morais 2020). Ramos de Morais visar hur religionsutövarna använder olika former av kulturarvsprocesser som strategi för att bibehålla rätten till sin

religion. Kultursociologen Giovanna Rech diskuterar mötet mellan religionsutövning och turism i sitt bidrag "The Religious Heritage Complex in Italy: Faith, Tourism and the Church" (Rech 2020). Det gör också Isabelle Saint-Martin, i "Aesthetic views and believing views: the heritagisation process of the French Catholic churches confronted to tourism" (Saint-Martin 2020).

Adaptive reuse, det vill säga förändringar för nyanvändning av äldre byggnader, är ett växande forskningsämne som också berör kyrkligt kulturarv i Europa och USA. Många publikationer är så kallade "best practice"- exempel och fokuserar på att beskriva omgestaltning och nybruk av kyrkor i syfte att visa på och inspirera till ombyggnad. Från den aktuella tidsperioden kan exempelvis nämnas boken *Retired, Rehabbed, Reborn: The Adaptive Reuse of America's Derelict Religious Buildings and Schools* (Simons mfl. 2016), som samlar ett antal fallstudier av bland annat förändrade religiösa byggnader i USA, och uttryckligen vänder sig till arkitekter och stadsplanerare som en guide i förändringsprocessen. Det finns också forskare, såsom kanadensiske Nicholas Lynch, som ägnar sig åt de sociala konsekvenserna av förändrat bruk av kyrkor - främst till lyxbostäder, och vilken roll dessa spelar i stadsplanering (Lynch 2016; Lynch & Le Drew 2022).

Slutligen bör nämnas forskningen om kyrkor och kapell i sjukhus och andra institutioner. Religionsvetaren i Cardiff, Sophie Gilliat-Rays studerar religionens plats i offentligheten och har särskilt ägnat sig åt sjömanskyrkor och sjukhuskapell, bland annat i "From 'chapel' to prayer room: The production, use, and politics of sacred space in public institutions" (Gilliat-Ray 2005).

Slutsatser

Forskningsmiljöer och aktivitet

Huvuddelen av forskningen om Svenska kyrkans materiella kulturarv bedrivs av universitetsforskare som är knutna till något av ämnena konstvetenskap, kulturvård, historia eller arkeologi. Även om många arbetar i enmansprojekt och inriktningen skiljer sig åt har de intresset för det kyrkliga kulturarvet gemensamt. Till stor del fortlever nätverken som etablerades under 1900-talet med "Sveriges kyrkor" och som beskrevs i 2014 års forskningsöversikt, inte minst genom Kungl. Vitterhetsakademiens och intresseföreningen "Sockenkyrkonätverkets" försorg. Samtidigt etableras också nya nätverk inom fältet förvaltning, vård och underhåll, där frågor om material, hantverk och klimatåtgärder diskuteras vid seminarier. Här spelar personer anställda vid stift och församlingar en viktig roll, liksom Hantverkslaboratoriets verksamhet. Svenska kyrkans ansvar för förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena samt fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen utgör en motor i sammanhanget, både genom de många åtgärder som genomförs och den erfarenhetsåterföring som sker, och genom inventeringar och kunskapsuppbyggnaden som har samband med kyrkornas vård och underhåll.

Sett till utfallet av de stora forskningsrådens medelstilldelning anslås förhållandevis lite medel till forskning som rör Svenska kyrkans materiella kulturarv. Jämfört med situationen 2014 är det idag inom digital humaniora som sådana projekt har beviljats större anslag, och det är också inom det fältet vi ser tvärvetenskapligt samarbete.

Samverkan mellan olika aktörer inom Svenska kyrkan och institutionerna för konstvetenskap och kulturvård fortgår och kommer till uttryck i bokproduktion, konferenser, seminarier och kunskapsprojekt inom ramen för antingen stiftsprojekt eller det nationella programmet.

Innehållsligt fokus och frågor

Vad handlar forskningen om, vilka är trenderna? En sortering av publikationer/projekt efter innehåll visar att forskningen kan sorteras utifrån två aspekter eller skalor som delvis anknyter till de teman som beskrivs i 2014 års översikt. Den ena beskriver studiernas tidsfokus, huruvida de är historiskt orienterade respektive nutidsorienterade. Den andra beskriver tillämpningshorisonten, i vilken mån forskningen har teoretisk förståelse som sitt mål, eller huvudsakligen syftar till förbättrad praktik.

Fortfarande finns en stark forskningsinriktning i "Sveriges kyrkors" tradition, vilken undersöker och dokumenterar det materiella kulturarvets tillkomst, upphovspersoner, funktioner och förändringar i dess historiska kontext. Målet är ny kunskap om platsen/byggnaden/föremålet och, i vissa fall, om relationen mellan platser, byggnader etc. När byggdes kyrkan eller tillverkades föremålet? Vilka influenser och ideal ger den uttryck för? Hur ska vi förstå kyrkans placering i socknen? Hur ska vi förstå förändringarna som har skett i kyrkorummet? På vilket sätt speglar kyrkan/föremålet sin historiska samtid? Här återfinns både publikationer som fokuserar på objekt från en viss tidsperiod och sådana som utgår från en specifik upphovsperson. Studierna bygger på excerpering av skriftligt arkivmaterial, kartor och ritningar men också på uppmätningar och naturvetenskaplig metodik såsom pigmentanalys och dendrokronologiska undersökningar. Även projekt inom digital humaniora kan sägas höra till forskningsinriktningen. Styrkan i de sistnämnda studierna ligger i möjligheterna som digital teknologi innebär att både koppla samman och se samband mellan sådant som tidigare studerats var för sig, och att förfina och fördjupa studiet av byggnader och artefakter.

Forskningen som i hermeneutisk tradition tolkar konst och texter har också ett historiskt fokus. Medeltida konst och föremål dominerar dessa studier som ställer frågor om bildens/textens innehåll och möjliga betydelser, dess funktion i rummet och i det kyrkliga livet. Det huvudsakliga målet är ny kunskap om föremålets innebörder. Utgångspunkt är materialets form och materialitet och exempel på frågor som ställs är: Vilka är de återkommande motivkategorierna i olika kyrkor? Vilken funktion hade specifika motiv i

förhållande till kyrkorummets form? Vilka historiska eller internationella förlagor använde målarna? Hur upplevdes och användes föremål och bild av de troende i sin samtid?

Inom hantverksvetenskaplig forskning finns både historiskt och nutidsorienterade studier, både sådana som har teoretisk förståelse som mål och de som syftar till förbättrad praktik. Den gemensamma nämnaren är undersökningen i och om hantverk, Studierna rör sig i ett stort spann från krympsprickor i puts, medeltida takstolar, färg på plåttak, till skötsel av granhäckar. Exempel på frågor som ställs är: Hur kan materialet undersökas och beskrivas? Hur/med påverkas resultatet av olika parametrar såsom tid, temperatur, bearbetning och verktyg? Vilka kunskaper och färdigheter kräver processen och hur överförs de mellan aktörerna? Hur kan objektet undersökas och förklaras genom hantverket? Även i detta fält förekommer ofta medeltida föremål och byggnader, som i regel saknar skriftligt källmaterial, men även moderna föremål och nutida processer. Metoderna varierar, men forskningen är ofta experimentell och praktiknära, bland annat tillämpas processuell rekonstruktion där tekniker, verktyg och material prövas och studeras i fullskaleprojekt.

Klimatstudier och energieffektiviserings- eller -omställningsprojekt i äldre byggnader är av stort intresse för Svenska kyrkans församlingar. Studier finansierade av Energimyndighetens satsning “Spara och Bevara” beskrivs i 2014 års forskningsöversikt, och har också fortsatt under den aktuella tidsperioden. Utgångspunkten är dagens situation och projekten är formulerade utifrån en tydlig tillämpningshorisont. Forskningen förväntas ge konkreta bidrag till arbetet med den kulturhistoriska bebyggelsens energieffektivisering. Här finns både undersökningar som genomförs med naturvetenskapliga metoder, och projekt som handlar om att skapa bättre förutsättningar för brukarna att ställa om energikonsumtionen med kulturhistoriska hänsyn.

Undersökningar av de kulturarvsprocesser som kyrkobyggnader och kyrkliga artefakter har varit föremål för uppmärksammades i den tidigare översikten som ett växande forskningsfält, vilket nuvarande arbete bekräftar. I fältet finns både historiska studier och forskning som rör vår egen tid men tar sats i det förflutna. Tolkningar och värderingar av det kyrkliga kulturarvet, hur de omsätts i praktiken och hur Svenska kyrkans och den professionella kulturmiljövårdens kulturarvssyn påverkas av politiska strömningar i vidare bemärkelse är exempel på frågor som behandlats. Hur och av vem används det kyrkliga kulturarvet, och vad innebär det? Vilka konsekvenser får den lagreglerade definitionen av kyrkor som både kulturhistoriska och religiösa rum? Hur formuleras och fördelas ansvaret för förvaltning, vård och underhåll av kyrkligt kulturarv i teori och praktik? Vilka nya eller utökade funktioner har i kyrkor idag? Studierna baseras på skriftligt arkivmaterial och intervjuer och utgår från en definition av kulturarv som något konstruerat och föränderligt.

Fältet omfattar också undersökningar av samtida och historiska utställningar av kyrklig konst och kyrkliga föremål. Hur föremål har ordnats, tolkats och använts såsom kulturarv i olika tidsperioder, hur teologiska och liturgiska sammanhang har hanterats och beskrivits, vilka

egenskaper som lyfts fram och på vilket sätt är exempel på frågor som dessa studier behandlar.

Publiceringsformer

Översikten visar att tidskriftsartiklar och kapitel i antologier är det vanligaste sättet att publicera sin forskning, och svenska det i särklass vanligaste språket. Majoriteten av publikationerna är skrivna av personer verksamma vid universitetet, texterna har också granskats av oberoende sakkunniga granskare och följer normen för vetenskaplig referenshantering. I den vetenskapliga tidskriften *Fornvännen*, med inriktning arkeologi och äldre konsthistoria, har publicerats drygt tjugo artiklar som behandlar det kyrkliga kulturarvet. Exempel på andra tidskrifter med enstaka artiklar är *Scandia, Historisk Tidskrift, ICO Iconographisk Post, Rig, Konsthistorisk Tidskrift, Bebyggelsehistorisk Tidskrift, Approaching Religion, Heritage, Revue du droit des religions* och *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development.* Sexton antologier har färdigställts under perioden, varav fem behandlar domkyrkorna i Lund, Uppsala, Strängnäs och Linköping. Tretton nya avhandlingar och en licentiatuppsats rör direkt eller indirekt kyrkobyggnader eller kyrkliga föremål, därtill kommer monografier, ett föremålslexikon och ett stort antal studentarbeten.

Många av publikationerna i översikten vänder sig lika mycket till forskarsamhället, som till en intresserad allmänhet vilket framstår som fältets både styrka och svaghet. Styrkan är att forskningsresultaten når och engagerar många och därmed också kan bidra till förändring. Svagheten är eller kan vara att en inomvetenskaplig diskussion, exempelvis om problemformulering, teoretiska perspektiv, forskningsbehov och metodfrågor, sällan ges utrymme när texterna redigeras i syfte att nå en bred publik.

I vilken mån de professionella aktörerna, som i olika roller hanterar kyrkobyggnader och -föremål, tar till sig forskningsresultaten i sin yrkesvardag är en viktig fråga i relation till publiceringsformer. Antikvarier, arkitekter, konservatorer, hantverkare och de som arbetar med kulturarvets förvaltning inom Svenska kyrkan utgör en delvis annan målgrupp än den intresserade allmänheten. Ofta har erfarenheter gett dem bestämda uppfattningar om vilka problem som behöver beforskas och lösas. Samverkan mellan akademin och professionsfältet behövs, men kan vara svår när yrkesverksamma efterfrågar entydiga svar medan forskarna levererar och förväntas leverera utförliga vetenskapliga texter och peka på komplexa förhållanden. I det ljuset blir publiceringsformen och andra distributionskanaler särskilt betydelsefulla eftersom de kan både öppna och stänga vägar till nya möten.

Reflektioner

Möjligheten att driva nationella kunskapsutvecklingsprojekt med hjälp av KAE har funnits sedan 2000-talets början, och genom program, utlysningar och en mer transparant beredning

har formerna för dessa projekt gjorts allt tydligare. De arbeten som utgår från det nationella programmet har emellertid hunnit göra begränsat avtryck i den här översikten. Dels påbörjades de som tidigast år 2021 och medlen disponeras i två år med ett års möjlig förlängning, dels är ramen som avsätts liten. Många projekt har en annan målsättning än att publicera en text, exempelvis kan de sprida kunskap genom workshops, nätverksträffar eller instruktionsfilmer. En viktig anledning torde också vara att områdena som pekas ut i programmet fortfarande har relativt liten förankring i tidigare forskning och nätverk. Det är därför de pekats ut. Det rör sig om forskning och kunskapsutveckling som fortfarande i viss mån är eftersatt. I programmet beskrivs förvisso också delområdet "inventering och dokumentation av kyrkliga kulturarv, miljöer och objekt" som faller under området kulturarvsförvaltning. Under den rubriken sorterar byggnads- och föremålshistoriska studier, vilka anknyter till en befäst forskningstradition.

De fyra prioriterade områdena, *användning och tillgängliggörande, kyrklig kulturarvsförvaltning, utveckling av konservering, hantverk och material,* och *klimat och miljö för långsiktigt bevarande* handlar om att anlägga ett nutida perspektiv på det materiella kulturarvet. Målet är att förändra och förbättra dagens praktik. Generellt kan sägas om de utpekade områdena att de utgår från problem som kyrkan i sin helhet och enskilda församlingar hanterar idag, och vars utredning kräver bred samverkan både mellan discipliner och mellan akademi och omvärld.

En bärande tanke i såväl program som vid beredningen av ansökningarna för nationella projekt är att kunskapsutvecklingen ska ha betydelse för församlingarnas förvaltning av de kyrkliga kulturminnena. I kyrkostyrelsens beslut om fördelning av medel inför 2023 står att projekten ska "ha en hög tillämpbarhet för de förvaltande enheterna" (Kyrkostyrelsens arbetsutskott beslut 2022-11-09. Dnr 2022-0005). Som framgår av översikten bedrivs idag tillämpad, nutidsorienterad forskning och kunskapsuppbyggnad, men historievetenskapliga studier med teoretisk förståelse som huvudsakligt mål överväger fortfarande.

I regeringsskrivelsen 2019 påtalas vikten av kunskapsutveckling inom restaurering och underhåll och översikten beskriver också flera relevanta projekt inom det fältet. Samtidigt ser vi att den praktiska vården och underhållet av kyrkobyggnaderna kräver mer forskningsstöd och från fler områden, exempelvis inom byggnadsförvaltning, materialanalys och fastighetsekonomi. I kontrollstationsrapporten *Att möta förändring* (Svenska Kyrkan 2023, s. 32) påtalas ambitionen att utveckla förvaltningskompetensen inom kyrkans organisation. Forskningen inom det området förefaller inte vara inriktad på de komplexa frågor som historiska byggnader i allmänhet och kyrkobyggnader i synnerhet ger upphov till, och som kräver specifika fastighetsekonomiska överväganden. Frågorna fordrar samtal mellan företrädare för kyrkan och forskare från fler discipliner än som idag är involverade.

I internationellt perspektiv bildar turism och religion ett stort forskningsfält, som framför allt behandlar religiös turism men också ställer frågor om mötet mellan kulturarv och

religionspraktik. Här tycker vi oss se intressanta forskningsfrågor som skulle vara angelägna att ställa till den svenska kontexten. Ett annat exempel på tillämpad, nutidsorienterad forskning som skulle vara ett stöd i pågående och framtida förändringsprojekt är studier av nutida restaureringar och förändringar av kyrkobyggnader, frågor om gestaltning, materialval och samspelet mellan arkitektonisk och antikvarisk kompetens och Svenska kyrkans beställarroll. Ytterligare exempel är systematiska studier av konserveringsarbeten. Dessa skulle vara ett stöd för Svenska kyrkan, som utgör landets sannolikt största beställare av konserveringsarbete. Många av kyrkans äldre föremål är fortfarande i bruk, vilket innebär att deras underhåll skiljer sig från föremål av museal karaktär.

I inledningen till antologin *Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria* (Dahlberg & Franzén 2008), som sammanfattar de övergripande resultaten av det av Riksbankens jubileumsfond finansierade ”Sockenkyrkoprojektet”, kommenterar konstvetaren och arkitekturhistorikern Göran Lindahl att arbetets heltäckande karaktär möjliggjort en bred befolknings- och samhällsanalys. Samtidigt, skriver han, kan det finnas anledning att “eftersträva en djupare inlevelse både i det förflutnas trosfrågor och i nutida föreställningar, svåra att fånga i ord, men betydelsefulla för det kyrkliga kulturarvets överlevnad.” (Lindahl 2008, s.12). Det intressanta med formuleringen är att den (avsiktligt eller oavsiktligt) pekar på det faktum att kyrkornas kulturarvsstatus vilar på vår egen tids uppfattningar och idéer, vilket också innebär att statusen kan förändras. Frågan om forskningens tidsfokus framstår i det ljuset som viktig. Vården om det kyrkliga kulturarvet kräver kunskap om både historiska och vår egen tids förhållanden.

Referenser

Alexandersson, H. (2021). *Medeltiden materialiserad: om etablerandet, aktiverandet och bevarandet av minnesplatser i Ranrike*. [Doktorsavhandling] Göteborgs universitet. https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/67598

Almevik, G. & Melin, K-M. (2015). Traditional craft skills as a source of historical knowledge Reconstruction in the ashes of the medieval wooden church Södra Råda. *Mirator*, *16(*1), 72-102.

Almevik, G. & Melin, K-M. (2017). Att bygga en kyrka i trä, *Bebyggelsehistorisk Tidskrift* (74), 48-68

Almevik, G. & Westin, J. (2020a). Entering Hemse. Enacting the Assemblage of a 12th-Century Gotlandic Stave Church. I Tagesson, G., Cornell, P., Gardiner, M., Thomas, L. & Weikert, K. (red.) (2020). *For my descendants and myself, a nice and pleasant abode: agency, micro-history and built environment ; buildings in society international BISI III, Stockholm 2017*. Oxford: Archaeopress.

Almevik, G., & J. Westin (2020b). Hemse Stave Church Revisited. *Lund Archaeological Review*, vol. 23, 2018, .7-25.

Almevik, G., Lindblad, L. & Melin, K-M. (red.) (2022). *Forskningsprojektet Södra Råda timmerkyrka: Att forska i hantverk*. Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet.

Almevik, G., Parmsten, B. & Sjöholm, M. (2021). Between Hemse and Mästermyr craft interpretations of two archaeological findings from Gotland. *FormAkademisk*, *14*(2), 1-14.

Andersson, H. (2022). *Både museum och kyrka: Bruket av två kyrkor på friluftsmuseer i gränssnittet mellan museum och religion*, [Kandidatuppsats] Umeå universitet. https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1676216&dswid=6103

Andersson, S. & Sandgren, R. (2020). *Kartläggning av brandskyddsarbete i kulturskyddade kyrkor*. [Kandidatuppsats] Lunds universitet. https://www.lu.se/lup/publication/9037013

Andersson, T. (2020). *Klockstaplar från 1700-talet. Konstruktion och byggprocess*, [Kandidatuppsats] Göteborgs universitet. https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/66855

Appelkvist Larsson, P. (2021). *”HVAD HON GUDS HUS HAR GIORDT KAN DETTA CHOR BÄST VIISA”: Kyrkorummet och adlig manifestation i Ösmo och Sorunda socknar*, [Kandidatuppsats], Uppsala universitet. https://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?faces-redirect=true&aq2=%5B%5B%5D%5D&af=%5B%5D&searchType=LIST_LATEST

&sortOrder2=title_sort_asc&language=sv&pid=diva2%3A1620451&aq=%5B%5B%5D%5D&sf=all&aqe=%5B%5D&sortOrder=author_sort_asc&onlyFullText=false&noOfRows=50&dswid=6794

Aronsson, T. (2022). *Medeltida kapellplatser i Värmland: En landskapsanalys av tre medeltida kapellplatser i och omkring Långseruds socken*. [Kandidatuppsats]. Uppsala universitet. https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?dswid=-5522ochpid=diva2%3A1676099

Asp, M., Anter Fredell, K., Engqvist, C., Wannfors, H., Lundmark, E. (2015). *Katedralen på landet. Tensta kyrkas medeltida kalkmålningar och deras konservering*. Svenska Kyrkan Vattholma pastorat.

Autio H, Barbagallo M, Ask C, Bard Hagberg D, Lindqvist Sandgren E, Strinnholm Lagergren K. (2021). Historically Based Room Acoustic Analysis and Auralization of a Church in the 1470s. *Applied Sciences*. 2021; 11(4):1586.

Bakken, K. (red.) (2016). *Bevaring av stavkirkene Håndverk og forskning*. Pax og Norska Riksantikvaren.

Balksten, K. (2021). *Utvärdering av kalkputs på Gotlands kyrkor*, Svenska kyrkan, Visby stift.

Balksten, K. & Strandberg-de Bruijn P. (2021). Understanding Deterioration due to Salt and Ice Crystallization in Scandinavian Massive Brick Masonry. *Heritage* 4, no.1. 349-370.

Barup, K. (2017). Att restaurera en barockkyrka- exemplet Kalmar domkyrka, I von Bonsdorff, J., Brohed, I. & Jarlert, A. (red.) (2017). *Kyrkobyggnad och kyrkorum: forskningsfrågor.* (s. 63-76). Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien.

Beckman, S. (2017). Svenska kyrkan - ett nationellt kulturminne? I Hillström, Löfgren & Wetterberg (red.) *Alla dessa kyrkor. Kulturarv, religion och politik*. (s. 103-126) Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Bedoire, F. (2019). *Katedralen i Västerås: andligt och världsligt under åtta sekel*. Bokförlaget Langenskiöld.

Bengtsson Melin, P. (2017). Västra Ed-kyrkan som sprängdes. Konst och förnyelse i Småland under det tidiga 1500-talet. *Fornvännen*, *112*(2), 88-100.

Bengtsson Melin, P. (2018). När sockenkyrkan kom till stan: utställningen av äldre kyrklig konst i Uppsala 1918. I *Uppland*. 2018. (s.41-62) Upplands fornminnesförenings förlag.

Bengtsson Melin, P., & Jonsson, K. (2019). Medeltida kollekttavlor från Gotland. *Myntstudier*, (2), 1-90.

Bengtsson Melin, P. (2021). Döden, målaren och regissören : Ingmar Bergman och den medeltida uppländska kyrkokonsten,. I *Uppland* 2021 (s. 146-163). Upplands fornminnesförenings förlag.

Bengtsson, H. (2015). *Uppsala domkyrka 8 Från 1935 till idag*. Upplandsmuseet.

Bengtsson, H (2016b). Suddiga helgon, brända madonnor och kraftigt retuscherade änglar : om de medeltida målningarna i Helga Trefaldighets kyrka i Uppsala. I Liby, H. (red.) *Uppland* 2016 (s. 8-38). Upplands fornminnesförenings förlag.

Bengtsson, H. (2016a). Samtida mode eller antisemitism?. *Nordic Review of Iconography, 3 / 4*, 4-41.

Bengtsson, H. & Lindblad, J. (2017). Uppsala domkyrkas restaureringar - från medeltiden till 1970-talet. I von Bonsdorff, J., Brohed, I. & Jarlert, A. (red.) (2017). *Kyrkobyggnad och kyrkorum: forskningsfrågor* (s. 77-115) Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien.

Bengtsson, H. (2022). *Riddaren och draken : en rekonstruerad historia,* Medströms förlag.

Bengtsson, H. & Rosengren, H. (2022). En nyfunnen medeltida sigillstamp. *Fornvännen, 117*(1), 58-62.

Berggren, L. (2022). Drake, basilisk, amphisbaena eller senmurv?: Frågor kring några tidiga fasadreliefer i Vä, Skåne. *ICO Iconographisk Post*, (1-2), 39-71.

Bexell, P. (2015). *Kyrkornas mysterium: tid - rum - liv - gudstjänst.* Artos och Norma förlag.

Bodin, A. (2017). *Helgo Zettervalls arkitektur: Vol. 2 Kyrkor*. [Doktorsavhandling] Kungliga tekniska högskolan

Bonsdorff, J. V., Brohed, I & Jarlert, A (red.) (2017). *Kyrkobyggnad och kyrkorum: Forskningsfrågor.* Stockholm Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

Borgehammar, S. (red.) (2023a). *Lunds domkyrka: nya tiden Byggnaden och arkitekterna*. Makadam förlag.

Borgehammar, S. (red.) (2023b). *Lunds domkyrka: nya tiden Katedralen i samhället*. Makadam förlag.

Bromma församling (red.) (2018). *Bromma kyrka 850 år: 1168 - 2018*. Bromma. Bromma församling.

Brynielsson, M. (red.) (2016). *Textilier i helig tjänst*. Svenska kyrkan, Växjö stift.

Brynielsson, M. (red.) (2019). *Metaller i helig tjänst*. Svenska kyrkan, Växjö stift.

Burström, N. (2021). Building for glory. Coins in the house of the Lord in Gränna and Arby, Sweden. I Gullbekk, S., Kilger, C., Kristensen, S., och Roland, H. (red) *Coins in churches : Archaeology, money and religious devotion in medieval Northern Europe*,(s. 292-331) Routledge.

Bäck Silfors, C. (2019). *Sommarblommornas intåg. En studie av gravplanteringar inom Svenska kyrkan 1940 - 2019*, [Kandidatuppsats] Göteborgs universitet. https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/60180

Carlquist, J., & Kardell, Ö. (2020). Plenaravlat, kultföremål och valvslagning: Sockenkyrkans ekonomi i Sverige 1430-1519. *Historisk Tidskrift (Stockholm), 139*(2), 193.

Dahlbacka, J. (2021). Ibruktagandet av Lutherkyrkan i Helsingfors som en sakraliseringspraktik. *Teologinen Aikakauskirja*, 126(1), 21-38.

Dahlberg, M. & Franzén, K. (red.) (2008). *Sockenkyrkorna: kulturarv och bebyggelsehistoria*. Riksantikvarieämbetet.

Dahlberg, M. & Sjöström, I. (red.) (2015). *Skåne: landskapets kyrkor*. Riksantikvarieämbetet.

Ellis Nilsson, S. E. (2015). *Creating holy people and places on the periphery a study of the emergence of cults of native saints in the ecclesiastical provinces of Lund and Uppsala from the eleventh to the thirteenth centuries*. [Doktorsavhandling] Göteborgs universitet http://hdl.handle.net/2077/37695

Ellis Nilsson, S. (2019a). Forming and Fashioning Early Scandinavian Sanctity: Liturgy and its narrative context. I Bihrer, A. och Fritz, F. (red) *Heiligkeiten: Konstruktionen, Funtionen und Transfer von Heiligkeitskonzepten im europäischen Früh- und Hochmittelalter*. (s.73-87) Franz Steiner Verlag

Ellis Nilsson, S. (2019b). Not all those who wander are lost': Saintly Travellers and their Companions in medieval Scandinavia. I Kuuliala, J. och Rantala, J. (red) *Travel, Pilgrimage and Social Interaction from Antiquity to the Middle Ages*, (s.226-247.) Routledge

Ellis Nilsson, S. (2020a). Promoting or Rejecting the Saints: The Representation of Non-Saintly Bishops in medieval Scandinavian Hagiography. I Coss, C., Dennis, C., Julian-Jones, M. och Silvestro, A. (red) *Episcopal Power and Personality in Medieval Europe, 900-1480* (s. 181-199.) Brepols.

Ellis Nilsson, S. (2020b). Digital history: digitizing and communicating the past: a case study. I Hansson, J. och Svensson, J. (red) *Doing digital humanities: concepts, approaches, cases.* (s.219-239) Linnaeus University Press.

Ellis Nilsson, S. Fröjmark, A. Liepe, L. & Zachrisson, T. (2023). Mapping Saints: Creating a Digital Spatial Research Infrastructure to Study Medieval Lived Religion. I Petrulevich, A. och Skovgaard Boeck, S. (red) *Digital Spatial Infrastructures and Worldviews in Pre-Modern Societies,* Arc Humanities Press.

Ellis Nilsson, S., Zachrisson, T., & Liepe, L. (2022). Scandia introducerar: Levd religion i det förmoderna Nordeuropa. *Scandia*, *88*(2).

Elmén Berg, A. (2017a). *Medeltidskyrkornas modernisering: Den svenska restaureringsdiskursen och kyrkliga moderniseringsprocessen ca 1925–1975 med exempel från Övre Norrland*. Acta Universitatis Upsaliensis. Arcus Sacri 3.

Elmén Berg, A. (2017b). Medeltidskyrkornas modernisering. Exemplet Öjebyns kyrka, Norrbotten. I von Bonsdorff, J., Brohed, I. och Jarlert, A. (red.) (2017). *Kyrkobyggnad och kyrkorum: forskningsfrågor.* (s. 37-62.) Stockholm. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien.

Engelmark, A. (2019). *Spårning - en medeltida klyvteknik,* [Kandidatuppsats] Göteborgs universitet. https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/60254

Enskilda Högskolan Stockholm (u.å.). *Daniel Strömner.* Hämtad 2023-12-22 från https://ehs.se/personer/daniel-stromner/

Eriksson, J. (2019). *Kalkbruk: krympsprickor och historisk utveckling av material, metoder och förhållningsätt.* [Doktorsavhandling] Göteborgs universitet. https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/58552

Eriksson, J. & Karlberg, H. (2016). *Kalk. Bränna, släcka och putsa vid Svenneby gamla kyrka,* Film. Svenska Kyrkan, Kville pastorat.

Estham, I. & Franzén, M-L (2021). *Broderi, pärlstickare och beställare i 1400-talets Sverige*. Gidlunds förlag.

Estham, I. & Franzén, M-L (2020). Sindal - siden som bakgrund till medeltida broderier. *Fornvännen* (115):2, 91-98.

Fjordhult, I. (2017). *I ett mångfunktionellt kyrkorum. En relationell studie kring arbetsplats, helighet och kulturarv ur ett brukarperspektiv*, [Kandidatuppsats] Göteborgs universitet. https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/52785

Fondin, D. (2019). *Att lyfta en klockstapel. En studie av en hantverkares arbetsmetoder*, [Kandidatuppsats] Göteborgs universitet. https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/60408

Fröjmark, A. (2020). Katarina Ulfsdotter (Katarina av Vadstena): 1331 — 1381-03-24. Saint, abbey founder, abbess. *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon*, Göteborgs universitet.

Gilliat-Ray, S. (2005). From 'chapel' To 'prayer Room': The Production, Use, and Politics of Sacred Space in Public Institutions. *Culture and Religion*, *6*(2), 287-308.

Grimmer, I. (2022). *Medeltida trädörrar - en undersökning av medeltida kyrkdörrars konstruktion och utformning*. [Kandidatuppsats] Göteborgs universitet. https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/71703

Gullbrandsson, R. (2015). *Medeltida taklag i Skara stift*. Skara stiftshistoriska sällskap

Gullbrandsson, R. (2016). Dendrokronologisk undersökning av två medeltidskyrkor i Linköpings stift Kumla och Norra Solberga. *Fornvännen*. 111:3, 170-176

Gullbrandsson, R. (2017). Dendrokronologisk undersökning av Kumlaby kyrka på Visingsö. *Fornvännen*, *112*(2), 80-87.

Gullbrandsson, R. (2020). *Mellan himmel och rum. Kunskapsläget om medeltida taklag i svenska kyrkor*. Hantverkslaboratoriet. Göteborgs universitet.

Gullbrandsson, R. Hallgren, M. & Hansson, A. (2021). *Medeltidens glömda rum : nya studier av taklag och torn i Skara stifts kyrkor*. Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie.

Gullbrandsson, R. (2023). *Hidden carpentry - investigations of medieval church roofs in Västergötland and northern Småland*. [Licentiatuppsats] Göteborgs universitet. https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/74651

Gullbekk, S., Kilger, C., Kristensen, S., & Roland, H. (red) (2021). *Coins in churches : Archaeology, money and religious devotion in medieval Northern Europe*, Routledge

Gunner, G. & Södling, M. (red.) (2017). *Mellan himmel och jord: Svenska kyrkans kulturarv inför framtiden*, Verbum.

Gunner, G., & Nordbäck, C. (2016). S:t Katarina svenska församling i S:t Petersburg: Kyrkan som minnespolitisk arena, andlig gemenskap och transkulturellt rum. *Kyrkohistorisk årsskrift*, Vol. 116, 41-55.

Gunner, G., & Nordbäck, C. (2021). The Church of Sweden and St. Catherine´ s Lutheran Church in St. Petersburg: Post-Soviet Memory Politics from a Church Historical Perspective. *Baltic Worlds*, (1-2), 52-64.

Gunner, G. & Nordbäck, C. (2023). Heritigization and foreign diplomacy : Claiming a religious building to enhance Swedish-Russian contacts in the aftermath of the Cold War. *Approaching Religion* Vol. 13, nr 2. s.40–56.

Lundin, A. (red.) *Till minne av livet: kyrkogårdar och begravningsplatser i Stockholms stift*. Stockholmia förlag.

Göransson, P. (2022). Mapping the geography of choirs in Sweden. *Approaching Religion, 12*(1), 77-97.

Hanner-Nordstrand, C. och Henningson, A. (2020). *Nya perspektiv på kyrkvindars kulturlager – genom dialoger i europeiskt nätverk*. Riksantikvarieämbetet.

Hanner Nordstrand, C., Berggrén, G., Hansson, J.och Stenback, F. (2015). *Kyrkans föremål: beskrivande lexikon*. Göteborg. Göteborgs universitet.

Hansson, K. & Öjermo, C. (red.) (2022). *Strängnäs domkyrka: levande katedral - då och nu*. Artos.

Hantverkslaboratoriet (2023). Färg och måleri. Hämtad 2023-06-15 från https://www.gu.se/hantverkslaboratoriet/farg-och-maleri.

Harding, T. (2017). Det svenska kyrkobevarandet och religionspolitiken. I Hillström, M., Löfgren, E., och Wetterberg, O. (red.) *Alla dessa kyrkor. Kulturarv, religion och politik* (s.127-140.) Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Harding, T. (2018). Preserving Churches for Future Generations: Central values in Swedish Policies on Church Heritage. *Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift, 21*(1), 5-24.

Harding, T. (2019). Heritage Churches as Post-Christian Sacred Spaces: Reflections on the Significance of Government Protection of Ecclesiastical Heritage in Swedish National and Secular Self-Identity. *Culture Unbound*, 11(2), 209–230. doi: 10.3384/cu.2000.1525.20190627

Helsinki universitet (u.å). Projektpresentation Carving out transformations Wood use in North Eastern Europe 1100-1600. Hämtad 2023-10-30 från https://researchportal.helsinki.fi/sv/projects/carving-out-transformations-wood-use-in-north-eastern-europe-1100

Hildeman Sjölin, C. (2017). Över gränsen: liminalitetsaspekter på två senmedeltida skånska kalmålningar. *Hikuin (Højbjerg)*. 20(2017), 117-132.

Hildeman Sjölin, C. (2018a). Kristofferbilden i Vamlingebo kyrkas kor: Sakrament, rörlighet och gränser. *ICO Iconographisk Post* 1-2, 26-47

Hildeman Sjölin, C. (2018b). Senmedeltidens sakrala rum: växtornamentik och betydelse. I Bengtsen, P., Liljefors, M., och Petersén, M. (red.). *Natur och bild: tio konstvetenskapliga betraktelser*. (s.163-192) Lund Studies in Arts and Cultural Sciences.

Hillström, M., Löfgren, E., & Wetterberg, O. (red.) (2017). *Alla dessa kyrkor. Kulturvård, religion och politik*, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Hillström, M. (2017). Staten, kyrkan och ansvaret för kyrkobyggnaderna. I Hillström, M., Löfgren, E., & Wetterberg, O. (red.) *Alla dessa kyrkor. Kulturvård, religion och politik* (s.141-182.) Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Hillström, M. (2017). Tvåkyrkoordningen i Åtvidaberg. I Hillström, M., Löfgren, E., & Wetterberg, O. (red.) *Alla dessa kyrkor. Kulturvård, religion och politik* (s.259-284) Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Holmgren, I. (2022). *Profan dräkt i kyrklig skrud: Ett förslag till analysmetod för identifiering av profan dräkt återbrukad i mässhakar* [Kandidatuppsats] Uppsala universitet. http://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1667093&dswid=9285

Ingerholt, C. & Pederson, T. (2021). *Allmänna vägar och privata utflykter: när kyrka och skola möts i kyrkorummet*. Varberg: Argument.

Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet (2023*) Doktorander på Institutionen för kulturvård*. Hämtad 2023-12-22 från https://www.gu.se/kulturvard/doktorander-pa-institutionen-for-kulturvard

Isnart, C. och Cerezales N. (red.) (2020). *The Religious Heritage Complex: Legacy, Conservation and Christianity*. Bloomsbury.

Kajtazi, J. och Berg, C. (2021). *En studie om byggteknik och kulturhistoriska värden för medeltida takkonstruktioner i kyrkor*. [Kandidatuppsats] Linnéuniversitet. https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1584668/FULLTEXT02

Karlsmo, E. (2018). Slutna byggnader. Begravningskapellet genom två sekler. I Lundin, A. (red.). *Till minne av livet: kyrkogårdar och begravningsplatser i Stockholms stift*. (s.193-201) Stockholmia förlag.

Karlstads universitet (2023). Per Göransson,forskarpresentation. Hämtad 2023-05-30 https://www.kau.se/forskare/per-goransson

Kihlanki, H. (2018). *Kyrkor: från religiösa byggnader till brandscapes inom upplevelseekonomin: Om post-sekulära kyrkor i Stockholmsområdet*. [Kandidatuppsats] KTH https://kth.diva-

portal.org/smash/record.jsf?dswid=6976ochpid=diva2%3A1216134ochc=28ochsearchType=SIMPLEochlanguage=svochquery=kyrk*ochaf=%5B%5Dochaq=%5B%5B%5D%5Dochaq2=%5B%5B%5D%5Dochaqe=%5B%5DochnoOfRows=50ochsortOrder=dateIssued_sort_descochsortOrder2=title_sort_ascochonlyFullText=falseochsf=all

Klackenberg, H. (2021). Coin finds and coin use in the medieval round church at Klåstad, Östergötland, Sweden. I Gullbekk, S., Kilger, C., Kristensen, S., och Roland, H. (red) *Coins in churches: Archaeology, money and religious devotion in medieval Northern Europe,* (s. 332-350) Routledge.

Källbom, A. (2015). *Tjära på trätak: en kunskapssammanställning*. Hantverkslaboratoriet, Göteborgs Universitet.

Källbom, A. (2018). *Rostskyddsbehandling av takplåt på kulturhistoriskt värdefulla byggnader,* Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet.

Källbom, A. (2021). *Painting treatments of weather-exposed ferrous heritage. Exploration of oil varnish paints and painting skills.* [Doktorsavhandling] Göteborgs universitet. https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/69444

Lahti, S. (2017). The Sigtuna Reliquary Bust – a Local Heroine and a Virgin of Cologne?. *Konsthistorisk tidskrift/Journal of Art History*. 86:3, 188-203,

Lahti, S. (2019). *Silver Arms and Silk Heads: Medieval Reliquaries in the Nordic Countries.* [Doktorsavhandling] Åbo Akademi. https://research.abo.fi/sv/publications/silver-arms-and-silk-heads-medieval-reliquaries-in-the-nordic-cou

Lahti, S. (2022). Gömda, glömda och pånyttfödda: relikvariers överlevnadshistorier i Norden. *Finskt museum*. 2022(129), 61-84.

Leckström, M. (2015). *Närodlade altarblommor. Svenska Kyrkans möjligheter att odla egna snittblommor*. [Kandidatuppsats] Göteborgs universitet. https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/38965

Legnér, M. (2022). Johnny Roosval and the protection of churches and ecclesiastical objects on Gotland in the Second World War. I von Bonsdorff, J., Petermann, K., och Rasche, A. (red.) *Gotland. Kulturelles Zentrum im Hanseraum / Cultural Centre in the Hanseatic Area: Conunctiones - Beiträge des Netzwerks Kunst und Kultur der Hansastädte* (s.218-228) Michael Imhof Verlag.

Legnér, M. och Geijer, M. (2015). *Kulturarvet och komforten: inomhusklimatet och förvaltningen av kulturhistoriska byggnader och samlingar 1850-1985.* Krilon.

Leijonhufvud, G. (2016). Making sense of climate risk information: The case of future indoor climate risks in Swedish churches. *Climate Risk Management, 13,* 76-87.

Liepe, L. (2015). Det befolkade rummet: Relikfyndet från Torsken kyrka. *Nordlit*, (36) 261-274.

Liepe, L. (2017). Arm i arm. Om form och innehåll hos medeltida armrelikvarier. *Historisk Tidskrift för Finland, 102*(4).

Liepe, L. (2018) *A Case for the Middle Ages: The public display of medieval church art in Sweden 1847-1943*. Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien handlingar. Antikvariska serien 55.

Liepe, L. (2019) (red.). *The locus of meaning in medieval art: iconography, iconology, and interpreting the visual imagery of the middle ages*. Medieval Institute Publications.

Liepe, L. (2020). *Reliker och relikbruk i det medeltida Norden.* Runica et Mediaevalia.Scripta maiora.

Liepe, L. (2021a). The Crown of Thorns and the Royal Office in Thirteenth-and Fourteenth-Century Scandinavia. I Aavitsland, K. B., och Bonde, L. M. (red.) *Tracing the Jerusalem Code* (s.166 – 190) De Gruyter

Liepe, L. (2021b). Relics in Nordic Medieval Parish Churches: Frequence, Location, and Use. *RelicS 2021*, 31.

Liepe, L. (2022). Lonely bones: Relics sans reliquaries. I Fricke, B., och Kumler, A. (red) *Destroyed–Disappeared–Lost–Never Were* (s.100-113) Pennsylvania State University Press.

Liepe, L. (2023). Reliquaries and saints' shrines. I Stang, M. C., och Tillery, L. (red) *The Medieval Scandinavian Art Reader* (s.296–306) Scandinavian Academic Press Spartacus Forlag.

Liepe, L., och Ellis Nilsson, S. (2021). Medieval Iconography in the Digital Age: Creating a Database of the Cult of Saints in Medieval Sweden and Finland. *ICO Iconographisk Post* (2) 45-63.

Lindblad, H. och E. Löfgren (2017). Europas religiösa byggnader i förändring. I Hillström,M., Löfgren, E., och Wetterberg, O. (red.) *Alla dessa kyrkor. Kulturarv, religion och politik.* (s.17-39) Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Lindblad, H. och Wetterberg, O. (2017). Delat ansvar. I Hillström,M., Löfgren, E., och Wetterberg, O. (red.) *Alla dessa kyrkor. Kulturarv, religion och politik*. (s.183-201) Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Lindblad, H. (2021a). Auktoriserade kyrkliga kulturvärden: Analys av en utvärdering av kyrkokaraktäriseringar utförd 2007–2010. *Bebyggelsehistorisk tidskrift, 81*, 27-49.

Lindblad, H. (2021b). Ecclesiastical Heritage as a Human Right. I Niglio, O., och Lee, E. (red) *Transcultural Diplomacy and International Law in Heritage Conservation: A Dialogue between Ethics, Law, and Culture*, (s.63-79) Springer.

Lindblad, H. (2023). *Kyrkliga kulturarv i en ny tid: samlade studier och reflektioner* [Doktorsavhandling] Uppsala universitet. https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?aq2=%5B%5B%5D%5D&c=35&af=%5B%5D&searchType=LIST_LATEST&sortOrder2=title_sort_asc&query=&language=sv&pid=diva2%3A1730534&aq=%5B%5B%5D%5D&sf=all&aqe=%5B%5D&sortOrder=author_sort_asc&onlyFullText=false&noOfRows=50&dswid=294

Lindblad, H., Eriksson, J., och Gustafsson, C. (2022). Caroli Church: A Resource for Urban Regeneration?. *EdA esempi di architettura*, *9*(1-2) 73-92.

Lindblad, J. (2022). *Forskningsföretaget Sveriges kyrkor: organisation, utgivning, arkiv*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien.

Lindblad, L. (2021) *Handledning för dendrokronologisk undersökning i kyrkobyggnader*. Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet.

Lindahl, G. (2008). ”Några huvudlinjer”. I Dahlberg, M och Franzén, K. (red). *Sockenkyrkorna Kulturarv och bebyggelsehistoria*, (s.11-20). Riksantikvarieämbetet.

Lindahl, G., Bengtsson, H., Norling, O., och Upplandsmuseet. (2016). *Uppsala domkyrka. 9, Ett samtal om domkyrkan*. Upplandsmuseet.

Lindkvist, E. (2015). *Gotlands romanska stenskulptur. Visuella budskap i sten*. Gotlandsboken AB

Lindqvist Sandgren, E. (2018). Ett" väl utsmyckat skrin" för Katarina av Vadstena?: En omtolkning av det broderade relikvariet i Linköpings domkyrkomuseum. *ICO Iconographisk post* (1-2) 40-54.

Lindqvist Sandgren, E., och Wahlberg, I. (2018). Det broderade relikvariet i Linköpings domkyrka. *Fornvännen*, *113*(4) 184-195.

Linnéuniversitetet (2023). *Kartläggning av religion i vardagen*. Hämtat 2023-08-30 från https://lnu.se/forskning/forskningsprojekt/projekt-kartlaggning-av-religion-i-vardagen-medeltida-helgonkulter-i-sverige-och-finland/

Linscott, K. (2017) *Interpretations of old wood: figuring mid-twelfth century church architecture in west Sweden*. [Doktorsavhandling] Göteborgs universitet. https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/53858

Lundberg, M., Schildt, M. och Lundblad, J. (2017). *Forskningsöversikt om tidig kyrkomusik (c.1500-c.1750)* Uppsala universitet.

Lundgren Mårtensson, L och Björkman Ioannou, S. (2019). *Arbetsgång efter brand i en kulturhistorisk byggnad: Med fokus på återställandet av konstruktionen*. [Kandidatuppsats] KTH. https://kth.diva-portal.org/smash/record.jsf?dswid=6976ochpid=diva2%3A1353661ochc=24ochsearchType=SIMPLEochlanguage=svochquery=kyrk*ochaf=%5B%5Dochaq=%5B%5B%5D%5Dochaq2=%5B%5B%5D%5Dochaqe=%5B%5DochnoOfRows=50ochsortOrder=dateIssued_sort_descochsortOrder2=title_sort_ascochonlyFullText=falseochsf=all

Lundin, A. (red.) (2018). *Till minne av livet: kyrkogårdar och begravningsplatser i Stockholms stift*. Stockholmia förlag.

Lynch, N. (2016). Domesticating the church: the reuse of urban churches as loft living in the post-secular city. *Social och Cultural Geography*, *17*(7), 849-870.

Lynch, N., & LeDrew, R. (2022). Adaptations on the edge: post-secular placemaking and the adaptive reuse of worship spaces in Newfoundland. *Social och Cultural Geography*, *23*(2), 309-329.

Löfgren, E. (2016). Vad är våra kyrkor värda? *Byggnadskultur, 4, 12-18*

Löfgren E. (2017a). Les défis de la conservation du patrimoine de l'Église de Suède: financement étatique et continuité de l'usage. *Revue du droit des religions*, (3) 79-93.

Löfgren, E. (2017b). Platsens lager. Om rekonstruktioner och mångtydighet i Skaga. I Kurkiala, M. (red.) *Tidens tecken. Var du är, är vad du är?*(s.51-62.) Artos.

Löfgren, E. (2017c). Att sälja en kyrka. I Hillström,M., Löfgren, E., & Wetterberg, O. (red.) *Alla dessa kyrkor. Kulturarv, religion och politik*. (s. 203-227.) Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Löfgren, E. (2017d). Franska kyrkor som kulturarv. I Hillström,M., Löfgren, E., & Wetterberg, O. (red.) *Alla dessa kyrkor. Kulturarv, religion och politik*. (s. 41-57.) Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Löfgren, E. (2017e). En plan för kyrkorna i Vara. I Hillström,M., Löfgren, E., & Wetterberg, O. (red.) *Alla dessa kyrkor. Kulturarv, religion och politik*. (s. 285-297) Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Löfgren, E. (2020). Reconstruction as Enchantment Strategy: Swedish Churches Burnt, Rebuilt and Rethought. *Ethnologia Europaea, 50*(1) 52-72.

Löfgren, E. & Wetterberg, O. (red.) (2019) Religious Space as Cultural Heritage, *Religions*, *10*(4, 5, 7, 11).

Löfgren, E. & Wetterberg, O. (2020) The Church Building as a Practiced Duality of Religion and Heritage. I Isnart, C. och Cerezales N. (red.) *The Religious Heritage Complex: Legacy, Conservation, and Christianity.* (s.15-35) Bloomsbury Publishing.

Löfgren, E. & Wetterberg, O. (2023). Conservation Professionals and Religious Heritage. I Weir, TH., & Wijnia, L. (red.) *The Bloomsbury Handbook of Religion and Heritage in Contemporary Europe* (s.287-296) Bloomsbury.

Magnusson, V. (2022). *Klockstolen i Mariestads domkyrka - fallstudie av en byggprocess under 1700-talet.* [Kandidatuppsats] Göteborgs universitet. https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/71489

Mikaelsson, L. (2019). Nidaros Cathedral: a recreated pilgrim church, *Religion*, 49:1, 99-119.

Minnhagen-Alvsten, M., Sköld, U., Rosell, J., Hammenbeck, S., Fredriksson, M., Sällberg, J. (2022). *Ett ädelt och kostbart verk : Linköpings Domkyrka*. Linköpings Domkyrkopastorat.

Napp, M., Wessberg, M., Kalamees, T., & Broström, T. (2016). Adaptive ventilation for climate control in a medieval church in cold climate. *International Journal of Ventilation*, *15*(1), 1-14.

Nilsén, A. (2016). Reform and pragmatism: on church art and architecture during the Swedish Reformation era. I Lehtonen, T., & Kaljundi, L. (red.) *Re-forming texts, music, and church art in the Early Modern North*. (s.253-286.) Amsterdam University Press.

Nord, A.G. (2019). Analys av bemålade brädor från två rivna träkyrkor: Hakarp i Småland och Bredsäter i Västergötland, *Fornvännen*, 114(1), 43-46.

Nord, A.G. (2020). Färganalys av två bemålade stockar i Södra Vi kyrka (Småland), *Fornvännen*, *115*(4), 270-273.

Nord, A.G. Tronner, K. Asp, M. & Billström, K. (2017c). Pigmentanalys av medeltida muralmålningar i sju norrlandskyrkor. *Fornvännen, 112*(4), 216-226.

Nord, A.G., Asp, M. & Tronner, K. (2018). Pigmenten i Margaretalegenden i Hackås kyrka, Jämtland, *Fornvännen*, *113*(4), 246-249.

Nord, A.G., Billström, K., Tronner, K. & Björling Olausson, K., (2015). Lead isotope data for provenancing mediaeval pigments in Swedish mural paintings. *Journal of Cultural Heritage 16*. 856-861

Nord, A.G., Lundmark, E., Asp, M., Tronner, K. & Billström, K. (2017a). Pigmentanalys av 1100-talsmålningarna i Torpa kyrka, Kungsör. *Fornvännen, 112(*2), 73-79.

Nord, A.G., Tronner, K., Billström, K. & Gustafsson Belzacq, M., (2016a). Pigment traces on medieval stonework in Gotland's churches – examination of seven 12th century baptismal fonts and a limestone pew. *Fornvännen* 111. 17-26.

Nord, A.G., Tronner, K., Billström, K. & Strandberg Zerpe, B., (2017d). Analysis of mediaeval Swedish paintings influenced by Russian-Byzantine art. *Journal of Cultural Heritage* 23. 162-169.

Nord, A.G., Tronner, K., Billström, K., Asp, M., Lundmark, E. & Björling Olausson, K. (2017b). Pigmentanalys av bemålade brädor från Björsäters stavkyrka i Östergötland. *Fornvännen, 112*(4), 257-259.

Nord, A.G., Tronner, K., Lundmark. E. & Asp, M., (2016b). Färganalys av Kaga kyrkas muralmålningar, Östergötland. *Fornvännen* 111.177-183.

Nord, G. A. & Tronner, K. (2020). Färganalys av romanska muralmålningar i tre kyrkor i Västergötland. *Fornvännen, 116*(3), 220-227.

Nordbäck, C. (2017). Svenska kyrkans kulturarv: didaktiska perspektiv och reflektioner. I Gunner, G., & Södling, M. (red.) *Mellan himmel och jord: Svenska kyrkans kulturarv inför framtiden*. (s. 43-69.) Verbum.

Nordin, J. (2021). Hur stort var klosterbiblioteket i Vadstena? *Biblis, 94*, 34-44.

Nordström, B. (2016a). *I ritens rum : Om mötet mellan tyg och människa* [Licentiatuppsats] Göteborgs universitet. https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/41662

Nordström, B. (2016b). Dressing the dead body. *Approaching Religion, 6*(2), 143-155.

Nordström, B. (2023). How Do You Footnote a Smile? One Dialog about Two Extremes of Textiles Research. I Hemmings, J. *The Textile Reader* (s.48-50.) Bloomsbury.

Norges forskningsråd (2023). *Prosjektbanken. Religion and money: Economy of salvation in the Middle Ages.* Hämtad 2023-10-10 från https://prosjektbanken.forskningsradet.no/project/FORISS/222545?Kilde=FORISS&distribution=Ar&chart=bar&calcType=funding&Sprak=no&sortBy=date&sortOrder=desc&resultCount=30&offset=30&Prosjektleder=St%C3%A5le+Mygland&source=FORISS&projectId=316185

Nylander, L., Olsson, D. & Ulfhielm, B. (2016). *Fiskarkapell i Gästrikland och Hälsingland.* Hälsinglands museum och Länsmuseet Gävleborg.

Nyström, A. (2022, 2 september) *Energieffektiviserings- och klimatomställningsåtgärder med bevarade kulturvärden för medeltida kyrkors takkonstruktioner av trä*, https://sparaochbevara.se/projects/energieffektiviserings-och-klimatomstallningsatgarder-med-bevarade-kulturvarden-for-medeltida-kyrkors-takkonstruktioner-av-tra/

Nyström, M. & Stenberg Sjölund M. (2017). Två omgestaltade kyrkorum. I Hillström, M., Löfgren, E., och Wetterberg, O. (red.) *Alla dessa kyrkor. Kulturarv, religion och politik*. (s.299-310.) Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Nyström, M. (2021). Heritage-led development and historic churches: professional roles in the case of Hamra, Sweden. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development, 11*(4) 381-394.

Nyström, M. (2021). *Managing ecclesiastical heritage: transformation of discourses, roles and policy in Sweden*. [Doktorsavhandling] Göteborgs universitet. https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/67549

Persson, E. (2017). Ombyggda kyrkor med utvidgat bruk. I Hillström, M., Löfgren, E., och Wetterberg, O. (red.) *Alla dessa kyrkor. Kulturarv, religion och politik*. (s.229-258.) Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Plevoets, B., och Van Cleempoel, K. (2019). *Adaptive reuse of the built heritage: Concepts and cases of an emerging discipline*. Routledge.

Ponnert, H. (2011). *Theodor Wåhlin: arkitekten och restaureringskonsten : en yrkesbiografi*. [Doktorsavhandling] Chalmers tekniska högskola.

Ponnert, H. (2017). Theodor Wåhlin och konsten att restaurera en kyrka. I von Bonsdorff, J., Brohed, I. och Jarlert, A. (red.) (2017). *Kyrkobyggnad och kyrkorum: forskningsfrågor*. (s. 116-132.) Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien.

Qviström, L. (2019). *Rum utan utsikt: fönster och ljus i medeltida byggnader*. [Doktorsavhandling] Stockholms universitet. https://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1367495&dswid=-7199

Ramos de Morais, M. (2020). Cultural Heritage as a Religious Strategy: Heritage-making at the Candomblé Temples in Brazil. I Isnart, C. & Cerezales N. (red.) *The religious heritage complex*: *Legacy, Conservation and Christianity* (s.143-156.) Bloomsbury publishing.

Rahmqvist, S. (2018) Bromma socken under medeltiden, i Bromma församling (red.) *Bromma kyrka 850 år: 1168 - 2018*. Svenska kyrkan, s. 51-60.

Rasmussen, P. (2022). Shirts for life and eternity in the grave of Bishop Peder Winstrup (1605–1679). *Archaeological Textiles Review*, (64) 76-91.

Rech, G. (2020). The Religious Heritage Complex in Italy: Faith, Tourism, and the Church. The religious heritage complex. I Isnart, C. & Cerezales N. (red.) *The religious heritage complex*: *Legacy, Conservation and Christianity* (s. 99-112.) Bloomsbury publishing.

Regeringsskrivelse (2018/19:122). *Det kyrkliga kulturarvet*. 2018/19:122). *Det kyrkliga kulturarvet* (2023, 6 juni) https://www.regeringen.se/contentassets/b1612d3bf43c4d00a61a71508357efe2/det-kyrkliga-kulturarvet-skr.-201819122.pdf

Ridderstedt, M. (2017). *Vackert och värdigt: liturgiska textilier från svenska ateljéer 1880 - 1930*. [Doktorsavhandling] Stockholms universitet. https://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1088518&dswid=8700

Riksantikvaren (u.å). Riksantikvarens stavkirkeprogram (Faktaark). Hämtad 2023-09-30 från https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/handle/11250/176331

Riksbankens Jubileumsfond (u.å/Karlstad universitet). *Folkkyrkans nya ansikten - levd religion, nyandliga praktiker och teologisk legitimitet.* Hämtad 2023-12-01 från https://www.rj.se/anslag/2020/folkkyrkans-nya-ansikten---levd-religion-nyandliga-praktiker-och-teologisk-legitimitet/

Riksbankens Jubileumsfond. (u.å/Stockholms universitet). *Att rädda naturens katedral. Svensk pilgrimsrörelse och transnationell klimataktivism*. Hämtad 2023-12-01 från https://rj.se/anslag/2022/att-radda-naturens-katedral.-svensk-pilgrimsrorelse-och-transnationell-klimataktivism

Saint-Martin, I. (2020). Aesthetic and Faith-based Views: The Heritagization Process of the French Catholic Churches Confronted by Tourism. I Isnart, C. & Cerezales N. (red.) *The religious heritage complex*: *Legacy, Conservation and Christianity* (s. 81-98.) Bloomsbury publishing

Sandgren, E. L. (2021). *Birgittinerna och deras bilder: en studie av bild, rum och betraktare i Vadstena klosterkyrka omkring år 1500,* Acta Universitatis Upsaliensis, Arcus Sacri 5, Kriterium.

Sandquist Öberg, C. (2017). *Senmedeltida textskatt i uppländska kyrkor: samtliga bevarade språkband med kommentarer och analyser*. Kungl. Vitterhetsakademien.

Segerbäck, L. (2019) *Från frikyrka till replokal: En byggnadshistorisk studie över Baptistkyrkan i Ludvika,* [Kandidatuppsats] Uppsala universitet.

Selvén, S. (red.) (2023). *Leksands kyrka: historia, miljö, inventarier*. Gidlunds förlag.

Smørvik, K. K. (2023). Contagious behaviour or not? Tourists' skills and practices in a Norwegian church. *Journal of Heritage Tourism*, 1-12.

Simons, R., Ledebur, L., & DeWine, G. (2016). *Retired, Rehabbed, Reborn: The Adaptive Reuse of America's Derelict Religious Buildings and Schools.* The Kent State University Press

Sporrong, U. (2015). Kyrkan, landskapet och platsens själ. I Sporrong, U. (red.) (2015). *Kyrkan i landskapet*. (s.11-29). Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien

Sporrong, U. (red.) (2015). *Kyrkan i landskapet*. Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien

Staurheim, I. (2021). *Kirkebygg og identitet: en fortelling om kirkebrann og kirkebyggets betydning*. Kolofon forlag.

Sundmark S. F (2017). Dining with Christ and His Saints: tableware in relation to Late Medieval devotional culture in Sweden. *Konsthistorisk tidskrift*. (86)3, 219-235.

Svenska kyrkan (2013). *Ett rum öppet för alla: Svenska kyrkans redovisning till regeringen angående de kyrkoantikvariska frågorna inför kontrollstationen 2014.* Uppsala; Svenska kyrkan.

Svenska kyrkan (2017). *Nationellt program för kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet.* https://www.svenskakyrkan.se/filer/Nationellt%20program%20f%C3%B6r%20kunskapsutveckling%20inom%20kyrkligt%20kulturarv.pdf

Svenska kyrkan (2023a). *Att möta förändring. Svenska kyrkans redovisning till regeringen angående de kyrkoantikvariska frågorna inför kontrollstationen 2024.* https://www.svenskakyrkan.se/filer/9ce4548f-176b-45b6-8cf9-70f80ec24173.pdf

Svenska kyrkan (2023b). Dokumentation av symposiet "Att måla den andre på väggen". Hämtad 2023-12-22 från https://www.svenskakyrkan.se/filmer-fran-symposiet-att-mala-den-andre-pa-vaggen /

Svenska kyrkans enhet för forskning och analys (2023). Carola Nordbäck, forskare. Hämtad 2023-12-22 från https://www.svenskakyrkan.se/forskning/carola-nordback-forskare

Svenska kyrkans projekt (2023). Pågående projekt - kunskapsutveckling om kyrkligt kulturarv**.** Hämtad 2023-12-22 från https://www.svenskakyrkan.se/pagaende-projekt-.

Sveriges Lantbruksuniversitet (2023, 30 mars). *Ett mobilt Nekropolis: Potential, effekter och betydelse av storskalig förflyttning av mänskliga kvarlevor i Sverige*. Hämtad 2023-12-22 från https://www.slu.se/institutioner/stad-land/forskning/Landskapsarkitektur/pagaende-projekt/mobilt-nekropolis/

Ullén, M. (2015). *Kyrkobyggare och stenmästare i småländsk medeltid*. Jönköpings länsmuseum.

Ullén, M. & Ullén, M. (2020). *En medeltida bildvärld : Dädesjö gamla kyrka*, Medströms bokförlag

Uppsala universitet (2023). SweLiMuS, Swedish Liturgical Music Sources. (2023, 10 september) https://www2.musik.uu.se/forskning/databaser/swelimus/index.html

von Bonsdorff, J., Brohed, I. & Jarlert, A. (red.) (2017). *Kyrkobyggnad och kyrkorum: forskningsfrågor*. Stockholm. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien.

Vetenskapsrådet (u.å). *Multisensoriska perspektiv på det senmedeltida Vadstena kloster*. Hämtad 2023-12-01 från https://www.vr.se/swecris?lang=en#/project/2016-01784_VR

Vinnova (u.å/ Karlstad stift) *Kyrkan som trygghetspunkt*, Hämtad 2023-08-30 från https://www.vinnova.se/p/kyrkan-som-trygghetspunkt/

Vinnova (u.å/ Nyréns). *Andrum*. Hämtad 2023-12-01 från https://www.vinnova.se/p/andrum/

Vinnova (u.å/ Tekniska Högskolan i Jönköping) *Kyrkans digitala transformering: samhällsutmaning och gränsöverskridande strategiarbete*. Hämtad 2023-08-30 från https://www.vinnova.se/p/kyrkans-digitala-transformering-samhallsutmaning-och-gransoverskridande-strategiarbete/

Vuola, K. (2022). Memorialising and Witnessing Christ's Passion — New Perspectives on the 14th-Century Polychrome Wood Crucifix in Marttila, Finland. *ICO Iconographisk Post* (1-2), 7-38.

Wachtmeister, I. (red.) (2022). *Kyrkvindarnas hemligheter: spåren efter medeltidens timmermän i Strängnäs stift*. Sörmlands museums förlag.

Wahlöö, A. & Hällström, J. (2021). *Stolar och bänkar: En sittmöbelstudie i Lunds stifts gudstjänstrum*. Lunds universitet.

Wahlöö, A., & Hällström, J. (2023). The individual and the multiple changes, representations and requalification's of seating furniture in the contemporary Swedish liturgical hall. *International Journal EdA Esempi di Architettura*. *10*(2) 377-392.

Wangefelt Ström, H. (2019). How do museums affect sacredness? Three suggested models. *ICOFOM Study Series, 47*(1-2) 191-205.

Wangefelt Ström, H. (2022). *Lighting candles before a headless Jesus: sacred heritage, heritagized sacredness, and the many journeys between categories*. [Doktorsavhandling] Umeå universitet. https://umu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1711628&dswid=3644

Westerlund, T. (2021). Bevara granhäcken? Kunskap om skötsel i historiska anläggningar. *Bulletin för trädgårdshistorisk forskning*. *33-34*, 0-13.

Westerlund, T., Almevik, G. & Groth, C. (2022). *Craft Sciences.* Kriterium.

Zachrisson, T. (2017). *Mellan fromhet och vidskepelse - Materialitet och religiositet i det efterreformatoriska Sverige* [Doktorsavhandling] Göteborgs universitet. https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/52612

Zachrisson, T. (2018). Images,'Superstition', and Popular Piety in Post-Reformation Sweden. *Mirator, 19(*1) 108-118.

Zachrisson, T. (2019a). Genom Guds nåd sin hälso igen bekommit: Heliga källor i tidigmodern fromhetskultur, *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, *141*, 145–160.

Zachrisson, T. (2019b). The Saint in the Woods: Semi-Domestic Shrines in Rural Sweden, c. 1500–1800 *Religions, 10*(6), 386.

Zachrisson, T. (2020). Visiting holy wells in seventeenth-century Sweden: the case of St. Ingemo's well in Dala. I Ray, C. (red.) *Sacred Waters: A Cross-Cultural Compendium of Hallowed Springs and Holy Wells*. (s.318-327.) Routledge.

Zachrisson, T. (2022). Helgon, materialitet och folklig fromhet i Växjö stift under 1600- och 1700-talen. *Växjö stift 850 år – Studier och essäer.* Artos och Norma.

Åkestam, M. (2017). "I felt like I was jumping for joy" - smile and laughter in Medieval imagery. I Förnegård, P., Kihlman, E., Åkestam, M., & Engwall, G. (red.) *Tears, sighs and laughter: expressions of emotions in the Middle Ages*. (s. 215-238). Stockholm. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien.

Åman, A. (2015). *Helgo Zettervalls domkyrkorestaureringar*. Acta universitatis Upsaliensis: Arcus Sacri no 2.

Ångström-Grandien, I. L. (2021). *Åboms kyrkor: arkitekten Johan Fredrik Åbom och 1800-talets kyrkobyggnadsverksamhe*t, Acta Universitatis Upsaliensis, Arcus Sacri 4.

Östberg, J. (2016). *Fria eller fälla: att besluta om träd i offentliga miljöer*. Movium. http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:slu:epsilon-p-116914

Östberg, J. och Mladoniczky, D. (2016). *Trädvårdshandbok: beskärning och trädvårdsåtgärder på etablerade träd*. http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:slu:epsilon-e-3335

Östberg, J., Duinker, P., & Quinton, J.M., (2020). The importance of multi-scale temporal and spatial management for cemetery trees in Malmo, Sweden. *Forests* 11, 78; doi:10.3390/f11010078

Östersjöstiftelsen (u.å). The Gateway to Russia: Memory Politics, Materiality and Collective Identities – St Catherine Swedish Congregation in St Petersburg around the turn of two Centuries. Hämtad 2023-12-22 från https://ostersjostiftelsen.se/project/the-gateway-to-russia-memory-politics-materiality-and-collective-identities-st-catherine-swedish-congregation-in-st-petersburg-around-the-turn-of-two-centuries/

Bilaga 1 Projekt som rör Svenska kyrkans materiella kulturarv

När uppgift saknas lämnas rutan tom. Notera att Riksantikvarieämbetet förkortas RAÄ, Riksbankens Jubileumsfond RJ, Kungliga Vitterhets och Antikvitets och Historie Akademien KVHAA, Vetenskapsrådet VR samt Berit Wallenbergs stiftelsen BWS.

Organisation	Institution	År	Projektnamn	Projektledare	Finansiering
Göteborgs universitet	Hantverkslaboratoriet, Kulturvård	2002-	Södra Råda-projektet	Hantverkslaboratoriet Stiftelsen Södra Råda gamla kyrkplats	Gullspångs kommun, Västra Götalandsregionen, RAÄ, Länsstyrelsen Västra Götaland, samt flera sponsorer
		2021	Handledning för dendrokronologisk provtagning i kyrkobyggnader	Hantverkslaboratoriet	Svenska Kyrkan, RAÄ
	Kulturvård	2012-2015	Gamla kyrkor – nya värden?	Ola Wetterberg	RAÄ, Svenska Kyrkan
		2014-2018	Hur blev Svenska kyrkan ett nationellt kulturarv?	Ola Wetterberg	VR
		2013-2015	ALTERHeritage	FRH Future for Religious Heritage (koordinator)	Leonardo da Vinci, EU-kommissionen
		2013-2017	Interpretations of old wood. From visible 12th century roof structures to vaults in Swedish parish churches	Kina Linscott (avhandling)	Fakultetsfinansiering
		-2018	Wooden objects in historic buildings Effects of dynamic relative humidity and temperature	Charlotta Bylund Melin (avhandling)	Energimyndigheten, Spara och Bevara.
		2022	Digitalt tillgängliggörande av kyrkans föremål	Charlotta Hanner-Nordstrand	Svenska kyrkan - kunskapsutveckling om kyrkligt kulturarv
		2018-2021	Måleri i gård och kyrka. En studie av förutsättningar, marknader och arenor i Hälsingland 1760-1800	Lars Nylander (avhandling)	BWS doktorandtjänst, samverkansdoktorand (Hälsinglands museum)
		2019-2023	Hidden carpentry Investigations of Medieval Church Roofs in Västergötland and Northern Småland	Robin Gullbrandsson (licentiat)	Samverkansdoktorand (Västergötlands museum)
	Historiska studier, Historia	-2017	Materialitet och religiositet i det efterrreformatoriska Sverige	Therese Zachrisson (avhandling)	

	Historiska studier, Arkeologi	-2021	Medeltiden materialiserad, Minneskultur i Ranrike	Henrik Alexandersson (avhandling)	
Historiska museet		2015-2016	Helgon att hålla i handen. Privat andaktsliv och ritualer i hemmiljö under senmedeltiden.	Elisabeth Regner	BWS
Karlstads stift		2021	Kyrkan i lokalsamhället - Kunskapens roll för det kyrkliga kulturarvets framtid		Svenska kyrkan - kunskapsutveckling om kyrkligt kulturarv
		2021	Batterilager och systemtjänster. Möjligheten att installera batterier i kyrkor för att bidra till en mer hållbar energiproduktion	Johannes Wikström	Svenska kyrkan (Svenska kyrkans färdplan för klimatet)
		2022-2024	Kyrkor som flexibel resurs i framtidens elsystem	Johannes Wikström	Energimyndigheten, Spara och Bevara
Linköpings stift		2018-2019	Kyrkornas böcker - bokinventering i Linköpings stift	Mattias Kjellgren (på uppdrag av stiftet)	Svenska kyrkan - kunskapsutveckling om kyrkligt kulturarv
Linné-universitet	Musik och bild, Musikvetenskap	2017-2021	Multisensoriska perspektiv på det senmedeltida Vadstena kloster	Karin Lagergren	VR
Luleå tekniska universitet	Avd. för samhällsvetenskap	2018-2019	Fördjupad förmedling av Gammelstads kyrkstad	Lars Elenius	RAÄ
Lunds universitet	Arkeologi och antikens historia, Centrum för teologi och religionsvetenskap	2009-2015	Locus celebris: Dalby kyrka, kloster och gård	Stephan Borgehammar, Jes Wienberg	Oscar och Signe Krooks stiftelse, Kung. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund, samt VR
	Arkeologi och antikens historia	2009-2015	Kyrkor vid Östersjön	Jes Wienberg	
	Kulturvetenskaper, Avd. för etnologi	2021-2022	Liv i kyrkan: Hur kan man skapa ett mer levande, demokratiskt och välkomnande kyrkorum?	Thomas O'dell	Svenska kyrkan - kunskapsutveckling om kyrkligt kulturarv
	Kulturvetenskaper Avd. konsthistoria och visuella studier	2013-2015	Över gränsen: liminalitetsaspekter på medeltidens sakrala rum	Cecilia Hildeman Sjölin	

	Bygg- och miljöteknologi Avd för byggnadsmaterial	2022-2024	Goda exempel på praktiska åtgärder för god luftkvalitet, minimerat värmebehov och rätt fuktförhållande i svenska kyrkor	Hans Bagge	Energimyndigheten Spara och Bevara
Lunds universitet, samverkan m. Linné och Göteborg	Musik och bild	2019-2024	Kartläggning av religion i vardagen. Medeltida helgonkulter i Sverige och Finland	Sara Ellis Nilsson	VR, KVHAA, RJ
Lunds universitet Väster-götlands museum	Geologiska institutionen, Västergötlands museum	2022-2023	Dendrokronologi Västergötlands kyrkor-digitalisering och forskning på de kyrkliga kulturarven	Robin Gullbrandsson, Anton Hansson	Svenska kyrkan - kunskapsutveckling om kyrkligt kulturarv
Stockholms universitet	Kultur och estetik, Konstvetenskap	2009-2017	Liturgiska textilier från svenska ateljéer 1880-1930	Margareta Ridderstedt (avhandling)	Stipendiestöd från Stiftelsen Agnes Geijers fond för nordisk textilforskning och BWS
	Kultur och estetik, Konstvetenskap	2021-2024	Flandriska altarskåp i Sverige ca 1480 – 1525	Jessica Fröberg (avhandling)	BWS doktorandtjänst
			The Vadstena Palace - Place, Space and Presence	Mia Åkestam	BWS
Umeå universitet	Idé- och samhällsstudier	2012-2015	Norrländsk kyrko- och utbildningshistoria (NOKOUT)	Carola Nordbäck	Genom forskningsområdet ”Nordliga studier” vid Umeå universitet
		2012-2015	Samiska röster och ångerfulla kyrkor. Historiebruk i försoningsprocesser mellan kyrka och samer.	Daniel Lindmark	Formas
	Kultur och media Museologi	-2022	Lighting candles before a headless Jesus: sacred heritage, heritagized sacredness, and the many journeys between categories	Helena Wangefeldt Ström (avhandling)	Doktorandtjänst, stöd från KVHAA, Kungl. Patriotiska mfl
Umeå universitet och SLU	Geografi och landskapsarkitektur	2021-2023	Ett mobilt Nekropolis: Potential, effekter och betydelse av storskalig förflyttning av mänskliga kvarlevor i Sverige	Roger Marjavaara	Formas
Upplands-museet		2008-2016	Uppsala domkyrka	Herman Bengtsson	Samarbete med KVHAA
Upplands-museet, RAÄ		2022	Materialteknisk undersökning av	Misa Asp	Svenska kyrkan

			medeltida muralmålningar		
Uppsala universitet	Konstvetenskap, Konstvetenskap	2016-2020	Multisensoriska perspektiv på det senmedeltida Vadstena kloster	Eva Lindqvist Sandgren	VR
			Broderade föremål från Vadstena kloster	Eva Lindqvist Sandgren, Ingela Wahlgren	Med stöd från BWS
		2022	Renässansens rum – identitet, performativitet och visuell kommunikation	Johan Eriksson	Med stöd från BWS
		-2023	Kyrkliga kulturarv i en ny tid	Henrik Lindblad (avhandling)	Med stöd från BWS samt Ebbe Kocks fond.
		2012-2017	Medeltidskyrkornas modernisering	Anna Elmén Berg	Med stöd från KVHAA
	Konstvetenskap, Kulturvård	2010-2013	Kulturarvet och komforten: frågan om lämpligt inomhusklimat i kulturbyggnader under 1900-talet	Mattias Legnér	VR
		2009-2014	Climate for Culture - Damage risk assessment, macroeconomic impact and mitigation strategies for sustainable preservation of cultural heritage in times of climate change	Tor Broström	European Commission, Seventh Framework Programme for Research (FP7)
		2019	Nätverk för övervakning av klimatändringarnas effekter på Sveriges kyrkor	Tor Broström	RAÄ
	Musikvetenskap	2019-2021	Swedish Liturgical Music Sources. En onlineportal för liturgiska musikhandskrifter i Sverige c.1520-c.1820	Mattias Lundberg	RJ Infrastruktur för forskning
		2020-2023	Kyrkomusik i Sverige: från medeltid till nutid	Lars Berglund och Anders Jarlert	Stöd från KVHAA, RAÄ, Svenska kyrkan samt Birgit och Sven Håkan Ohlssons stiftelse

Uppsala domkyrko-församling, Svenska kyrkans nationella nivå		2022	Mötesplats för kulturarv - lärande och besöksnäring. En förstudie	Uppsala domkyrkoförsamling	Svenska kyrkan - kunskapsutveckling om kyrkligt kulturarv
RISE	Avd för bygg och fastighet.	2022-2024	Energieffektivisering och klimat-omställningsåtgärder med bevarade kulturvärden för medeltida kyrkors takkonstruktioner av trä	Ylva Sandin	Energimyndigheten Spara och Bevara
Örebro läns museum	Örebro läns museum i samarbete med Viby församling	2021	Föremålen berättar: förstudie som ska öka kunskapen och engagemanget om kyrkliga inventarier.		Svenska kyrkan - kunskapsutveckling om kyrkligt kulturarv

Projekt om Svenska kyrkans kulturarv vid internationella universitet

Berlin Tekniska universitet	*Konsthistoria*		*Roof-space Imagery: Medieval Wall Paintings in Transformation*	*Anna Henningsson (pågående avhandlingsprojekt)*	*Med stöd från BWS*
Åbo Akademi	*Teologi*	*2023-2025*	*Changing Spaces: Ritual Buildings, Sacred Objects and Human Sensemaking (med Gunilla Gunner, Södertörn, samt Carola Nordbäck, Svenska kyrkan Enheten för forskning och analys*	*Kim Groop*	*Inez och Julius Polin institut för teologisk forskning*

INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD

Forskning och kunskapsutveckling

Svenska kyrkans materiella kulturarv 2015 – 2022

Vilka forskare och kunskapsaktörer arbetar med Svenska kyrkans materiella kulturarv idag? Vilka teman dominerar fältet och hur förhåller de sig till tidigare forskning? Frågorna besvaras i denna översikt, som tar sin utgångspunkt i en systematisk genomgång av aktuella publikationer och projekt. Syftet är att identifiera, beskriva och diskutera den forskning och kunskapsutveckling om Svenska kyrkans materiella kulturarv som har producerats vid lärosäten eller i samverkan med akademiska miljöer under åren 2015-2022. Några internationella nedslag görs i syfte att ge perspektiv på den svenska forskningens inriktning och luckor.

Översikten är en uppföljning av det arbete som slutfördes vid institutionen för kulturvård år 2014. Arbetet har finansierats via den del av kyrkoantikvarisk ersättning som är avsatt för nationella projekt och har genomförts i samverkan med kyrkokansliet, Svenska kyrkan Uppsala.

ISBN: 978-91-88101-08-2 (digital version)
ISSN: 1101-3303